

SVOBODA

MESEČNIK

SLOVENSKE KOROŠKE

LETNIK II · AVGUST · SEPTEMBER 1949 · ŠTEV. 8/9

Borba za slovensko srednjo šolo

DR. FRANCI ZWITTER

Vprašanje šolstva je najvažnejši problem, ki obvlada od leta 1848., ko je Matija Majar Ziljski prvič sprožil v javnosti zahtevo po enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih, pa do danes politično in kulturno življenje koroških Slovencev. Od tedaj naprej je prva in glavna zahteva našega ljudstva pravična rešitev šolskega vprašanja. Na žalost do danes še nimamo temeljite razprave o tej dolgotrajni borbi našega naroda, ki bi pokazal različne poglede na to vprašanje v različnih obdobjih naše zgodovine. Temeljita študija tega prvenstvenega problema našega narodnega življenja bi gotovo dovedla do popolnoma drugačne ocene zrelosti našega človeka v posameznih dobah in predvsem do popolnoma drugačne ocene posameznih političnih voditeljev, kakor smo je vajeni do danes. Brez dvoma bi bila taka razprava velik, morda največji doprinos k spoznavanju še vedno ne dovolj raziskane zgodovine koroških Slovencev in s tem še posebno globljemu razumevanju koroško-slovenske problematike.

Toda to pokazati ni namen tega članka; tu se hočemo baviti le z borbo koroških Slovencev za slovensko srednjo šolo. Bistveno spoznanje iz težke stoletne borbe za pravično rešitev šolskega vprašanja na Koroškem je namreč tole: Zadovoljiva rešitev tega najbolj težavnega in najbolj perečega vprašanja je mo-

goča samo s pomočjo domačega, narodno zavednega učiteljstva! Zato je tem bolj zanimivo dejstvo, da so v dolgi zgodovini šolske borbe koroški politični in kulturni voditelji le redko zgrabili za jedro tega vprašanja; kljub temu da je prvemu v Celovcu leta 1852 izišlemu slovenskemu listu za povezavo med šolo in domom „Šolskemu prijatelju“ urednik Andrej Einspieler zapisal na pol, naj skrbi, da bodo slovenske šole dobile dobre in prave učitelje, in je pred 90. leti napisal Anton Janežič v „Kärntnerischer Volksschulenkalendar“ veliko resnico: „Da bodo naše šole v resnici neusahljiv vir sreče in blagoslova za narod in državo, je pred vsem drugim potrebno, ljubi moj šolnik, da postaneš pravi narodni učitelj“, je šla šolska borba skoraj ves čas mimo jedra vprašanja: borili so se za razne šolske odredbe, ne pa za tistega, ki bi te odredbe izvajal, — za slovenskega učitelja. Zato je povsem razumljivo, da se je od leta 1866, ko so v Velikovecu slovenski učitelji ustanovili prvo učiteljsko društvo, stanje polagoma spremenilo tako, da že ob koncu Avstro-ogrske monarhije na Koroškem skoraj nismo imeli narodno zavednih učiteljev. Medtem ko so se namreč naši voditelji borili proti raznim šolskim zakonom in filozofsko utemeljevali svojo naravno in moralno pravico do lastnih ljudskih šol, so nasprotniki posvetili vso

nego in skrb učiteljskemu naraščanju in uvedli na celovškem učiteljišču celo „nekak ‚numerus clausus‘ za slovenske dijake, to se pravi, sprejemali so samo take slovenske učence na učiteljišče, od katerih je bilo z gotovostjo pričakovati, da bodo na koncu šolanja odvrgli tudi svojo narodnost“. (Theodor Veiter „Die slovenische Volksgruppe in Kärnten“, Wien-Leipzig, 1936, str.70). Toda to še ni vse. Iz poročila referenta za dvojezično šolstvo pri koroški vladi na prosvetno ministrstvo iz leta 1946 je razvidno, da so od leta 1890 predvsem učitelji vodili na Koroškem politiko narodne nestrpnosti, h čemur so jih vzgajali že na učiteljišču. Še več. Že leta 1877 se je predrznil koroški deželni šolski svet kot najvišja oblast, da je zagrozil vsem učiteljem s kaznijo, ki niso sodelovali pri germanizaciji slovenskih otrok. Iz lastne izkušnje poznamo sadove take šolske politike, ki je udinjala učitelje „Südmarki“, „Heimatbundu“, nacizmu in jih danes izrablja za germaniziranje v „Dorfgemeinschaften“. Bistvo šolskega vprašanja je torej učitelj, ne pa papirnata odredba.

Dejstvo je namreč, da bi celo z utrakvističnim šolstvom po učnem načrtu z dne 2. 2. 1891 bilo negovanje slovenskega jezika na šolah več ali manj zagotovljeno, če bi se šolske oblasti in predvsem učitelji ravnali po navodilih tega učnega načrta. Tako pa so nastavljali na utrakvističnih šolah vedno večje število narodno nestrpnih učiteljev, ki so sistematično onemogočali izvajanje pouka slovenskega jezika ali pouka v slovenščini. Tem manj moremo danes razumeti, da tudi v prvi avstrijski republiki po dolgoletnih izkušnjah slovenski voditelji niso spremenili tradicionalne šolske politike, ki je šla za spremembo utrakvističnega šolskega zakona, ne pa za vzgojo lastnega učiteljstva. Z zahtevno po enotnem nadzorstvu nad vse-

mi utrakvističnimi šolami, po slovenskem šolskem nadzorniku se sicer približujejo jedru šolske problematike, toda niti pri pogajanjih za kulturno avtonomijo leta 1927 niti pred mednarodnim forumom na Manjšinskem kongresu leta 1929 v Ženevi niti pri razgovorih Slovenske prosvetne zveze z deželno vlado v klerofašistični dobi leta 1935 se niso upali postaviti večjih zahtev. Prav te minimalne zahteve na šolskem področju so najbolj jasen dokaz nekdanjega čuta manjvrednosti našega človeka. Kljub spoznanju jedra šolske problematike se enostavno nihče ni predrznil misliti, da bi bilo mogoče zahtevati tudi lastne učitelje odnosno slovensko učiteljišče.

Trebalo je šele prerujenja in preoblikovanja slovenskega človeka v narodno osvobodilni borbi, trebalo je odstranitve hlapčevske manjvrednostne miselnosti iz našega mišljenja, da je prišlo leta 1947 končno do zahteve po slovenskih srednjih šolah. Šolska politika od leta 1945 dalje še prav posebno zgovorno izpričuje to dejstvo, ko je šele po uzakonitvi samovoljnega predloga posameznika o dvojezičnih šolah z dne 31. oktobra 1945 in poznejši prošnji za upoštevanje slovenščine na srednjih šolah z dne 5. maja 1946 od strani Slovenske prosvetne zveze z dne 18. julija 1947 prišlo končno do prve zahteve po slovenski gimnaziji in slovenskem učiteljišču.

Čeprav se je nekaterim odločilnim osebam že sama misel na tako zahtevo zdela predrzna, je zahteva vendar bila postavljena in zaradi takratne mednarodne situacije izzvala v svetu mogočen odmev, ki ga ni moglo prezreti niti ne zvezno ministrstvo za pouk na Dunaju.

Zato je z dopisom št. 36. 827-IV/15 z dne 22. 8. 1947 Slovenski prosvetni zvezi sporočilo, da se je pri presoji možnosti izvedbe predlogov pokazala „potreba, da tudi de-

želni šolski svet za Koroško poda svoje mnenje. Čim bodo na razpolago potrebne podlage, se bo zvezno ministrstvo za pouk povrnilo k prošnji.“ Slovenska prosvetna zveza še do danes zaman čaka na to povrnitev k prošnji od strani zveznega ministrstva za pouk, čeprav je dne 18. 9. 1947 predložila deželnemu šolskemu svetu za Koroško podrobno izdelane predloge glede učnega osebja, šolskih prostorov in učnega načrta. Toda koroški deželni svet si ni vzela časa, da bi se poglobila v izvedljivi načrt, temveč se je raje poslužila starega preizkušenega „koroškega“ načina reševanja slovenskih šolskih problemov — izrabljanja sile močnejšega s pomočjo tako imenovanega spraševanja staršev. In tako so starši in za vzgojo pristojni vseh učencev prvega in drugega razreda v gimnaziji v Celovcu, Beljaku, Spittalu in št. Pavlu od deželnega šolskega sveta za Koroško prejeli dopis št. 14.616 z dne 3. 10. 1947 z vprašanjem: Ali želite, da bo vaš otrok obiskoval realno gimnazijo s čisto slovenskim poučnim jezikom, da ali ne?“ Rezultat tega „demokratskega“ in „popolnoma neuplivanega“ glasovanja je bil vnaprej jasn, kajti kako naj bi bilo drugače kot da nemški starši in za vzgojo pristojni glasujejo proti. Za oficirja britanske civilne uprave, ki je nadzoroval odpiranje kuvert, pa je ta demokratska komedija zadostovala, da je deželni šolski svet v svojem odgovoru na zvezno ministrstvo za pouk lahko podal negativno mnenje glede ustanovitve slovenskih srednjih šol. S tem pa se je zgubila tudi zahteva v predalu pisarniške mize na prosvetnem ministrstvu in šla „ad acta“.

Vsekakor za ministrstvo od tedaj naprej očitno ne obstoja več ta zahteva Slovenske prosvetne zveze. Če je do tedaj še odgovarjalo na razne urgence in resolucije v tej zade-

vi, kakor na primer na resolucijo, ki so jo sklenili akademiki in študentje na svojem počitniškem sestanku v Dolah dne 14. 8. 1947, s pismom št. 42.516-IV/13 z dne 9. septembra 1947, „da se zadeva trenutno proučuje“, odslej na vse korake v tej zadevi dosledno molči. Toda ni umolknilo niti ne bo molčalo tudi ne v bodoče slovensko koroško ljudstvo, za katero že vedno obstoja življenjska potreba po slovenski srednji šoli. Zato je Slovenska prosvetna zveza s spomenico z dne 18. 1. 1948 ponovno zahtevala od zveznega ministrstva za pouk takojšnjo otvoritev javne slovenske gimnazije in učiteljišča v Celovcu in odločno protestirala proti zavlačevanju priznanja najosnovnejših pravic. To spomenico so podpisala vsa Slovenska prosvetna društva, ki so hkrati tudi s svoje strani s posebnimi vlogami in resolucijami januarja in februarja meseca 1948 podprla zahtevo SPZ. Ob istem času so tudi koroški slovenski akademiki, dijaki srednjih šol, učiteljišča in kmetijskih šol, ki zaradi pomanjkanja slovenskih srednjih šol na Koroškem študirajo v Jugoslaviji, v resolucijah na koroško deželno vlado in na zvezno ministrstvo za pouk na Dunaju postavili „v smislu resnične demokracije in enakopravnosti slovenskega naroda zahtevo po takojšnji ustanovitvi slovenske gimnazije in slovenskega učiteljišča v Celovcu ter slovenskih kmetijskih šol na ozemlju Slovenske Koroške.“ Na ta način podprta od vsega slovenskega ljudstva in vse slovenske mladine se je zglasila dne 4. 2. 1948 posebna delegacija SPZ na ministrstvu za pouk na Dunaju, da intervenira in urgira v zadevi slovenskih srednjih šol. Toda kakor vedno in povsod, kadar gre za slovensko šolstvo, se je tudi tokrat izkazalo, da ni nobene pripravljenosti za kakšno koli koncesijo. Nasprotno so se pristojni referenti na ministrstvu delali zelo

užaljene, ker so tudi inozemski listi bili primorani poročati o nezadovoljivih šolskih razmerah na Koroškem. Ob tej priložnosti je delegacija tudi izvedela, da proti njeni zahtevi ni ugovarjal le deželni šolski svet za Koroško, temveč tudi knezoškofijski krški ordinariat. Stara izkušnja, ki se vedno spet uresniči, kadar gre za kako slovensko zahtevo. O vsem tem je delegacija SPZ poročala dne 6. 2. 1948 na tiskovni konferenci na Dunaju in ponovno opozorila svetovno javnost na kričeče koroške šolske razmere. Spremenilo pa se kljub temu ni ničesar, tako da je dne 27. 7. 1948 SPZ ponovno urgirala od ministrstva za pouk končno izpolnitev njenih šolskih zahtev, to je otvoritev slovenske gimnazije in slovenskega učiteljišča za začetek novega šolskega leta 1948/49.

Vse kaže, da je tudi ta zahteva v ministrstvu za pouk šla „ad acta“, kakor že nebroj podobnih prošenj v stari monarhiji, v prvi avstrijski republiki in tudi po letu 1945. Iz tega spoznanja je Slovenska prosvetna zveza dne 12. 5. 1949 poslala telegram na organizacijo za kulturna vprašanja pri OZN — Unesco, ki je zasedala v Parizu, in jo opozorila na skrajno nedemokratično zadržanje avstrijskega ministrstva za pouk na Dunaju. Tudi Demokratična fronta delovnega ljudstva je dne 17. 7. 1949 s svojega ustanovnega občnega zбора poslala Svetu namestnikov zunanjih ministrov v Londonu ter zvezni vladi na Dunaju svoje zahteve, med katerimi je bila tudi naslednja: „Za neoviran kulturni dvig koroških Slovencev mora biti zakonito zagotovljena ustanovitev slovenske gimnazije, slovenskega učiteljišča, slovenskih meščanskih šol, slovenskih obrtno-nadaljevalnih šol in slovenskih gospodarskih šol. Vse te šole mora vzdrževati država.“ Ni znano, kakšno stališče je avstrijska vlada zavzela do teh zahtev, vemo pa, da

vprašanje slovenskih srednjih šol do danes še vedno ni rešeno.

Izgleda pa, da je avstrijska vlada pozabila na svoje izjave o vzorni rešitvi šolskega vprašanja na Koroškem, ki jih je slovesno podajala pri vseh pogajanjih za državno pogodbo, in se spet povrača k stari metodi ponemčevanja potom šole in učiteljev. Gonja proti zadnjim ostankom slovenščine v šolah v začetku letošnjega leta in vedno pogostejše nastavljanje bivših nacističnih učiteljev so poleg zavlačevanja rešitve slovenskega srednješolskega vprašanja in s tem onemogočanja vzgoje zdravega, domačega učiteljskega in inteligenčnega naraščaja vidni znaki povrnitve k stari šolski politiki na Koroškem. Če nadalje spremljamo delovanje zveznega „Volksbildungsreferenta“ pri deželni vladi, ki predvsem na našem ozemlju s pomočjo učiteljev in tako imenovanih „Dorf-gemeinschaften“ obnavlja Heimatbundove Heimatkreise — in to očitno po direktilah zveznega ministrstva za pouk, kateremu je podrejen, — potem se razodene odklonilno stališče poučnega ministrstva do zahteve koroških Slovencev po ustanovitvi slovenske gimnazije in slovenskega učiteljišča v popolnoma drugi luči. To negativno stališče se popolnoma uvršča v desetletja stari, dobro premišljeni načrt germanizacije koroških Slovencev, ki ga je formuliral bivši deželni glavar dr. Lemisch z besedami: „Samo eno človeško dobo imamo časa, da zapeljance (zavedne Slovence, op. pisca) pripeljemo nazaj h Koroški, v dobi ene generacije moramo dokončati delo prevzgoje. Tega ne bosta mogla storiti niti oblast niti narod... družina, šola in cerkev se morajo udeležiti tega zdravniškega dela... Z nemško kulturo in koroško dobrodušnostjo hočemo, če bosta cerkev in šola storili svojo dolžnost, v eni človeški generaciji opraviti delo, ki smo se ga namenili opraviti.“

Gospod prosvetni minister dr. Hurdes je imel že enkrat priložnost pokazati svojo pravičnejšo nastrojnost do koroških Slovencev, ko je bil za časa Dollfusovega režima, ko so bila pogajanja med SPZ in koroško deželno vlado za rešitev šolskega vprašanja, referent za šolstvo pri koroški deželni vladi. Zdi se, da so mu tudi še danes tako kot tedaj bližji prozorni protiargumenti Maier-Kaibitscha kot pa neovrgljivi argumenti koroških Slovencev. Zato koroški Slovenci ne bodo odnehali in terjali ustanovitev slovenskih srednjih šol tako dolgo, dokler zahtevi ne bo ugodeno. To so letos februarja odločno povedala v svojih brzojavnih zahtevah ministrstvu za pouk vsa Slovenska prosvetna društva, to je tudi ponovno in nedvoumno povedala istemu ministrstvu Slovenska prosvetna zveza v svojem protestu z dne 2. 3. 1950, v katerem piše: „Slovenska prosvetna zveza najostreje protestira proti neonacistični kampanji in zahteva, da ministrstvo za pouk končno ukrene korake za uresničenje zahtev, ki jih je SPZ predložila zveznemu ministrstvu za pouk 18. 7. 1947, na katere kljub urgenci do danes še ni prejela odgovora.“

Slovenska prosvetna zveza vidi v tem, da ministrstvo za pouk ne čuti potrebe, da bi odgovorilo v tako važnem vprašanju kot je rešitev šolstva na Koroškem, nezainteresiranost avstrijskih oblasti in se bo morala v zaščito najosnovnejših pravic koroških Slovencev na šolskem področju obrniti na svetovno javnost in jo opozoriti na krivice, ki se godijo koroškemu Slovincem na šolskem področju.“

Slovenska prosvetna zveza je to tudi storila s protestom na Svet zunanjih ministrov v Londonu, na katerega je istočasno brzojavno apelirala v isti zadevi tudi Demokratična fronta delovnega ljudstva. Dne 23. 4. 1950 pa je tudi Zveza slovenske

mladine od ministrstva za pouk ponovno zahtevala ustanovitev slovenskega učiteljišča in slovenske gimnazije v Celovcu s podobno utemeljitvijo, kakor jo je kratko in točno formuliral v svojem govoru v radiu 20. 5. 1950 predsednik Zveze slov. mladine tovariš Janko Ogris, ki je dejal: „Pri reševanju dvojezičnega šolskega vprašanja ne gre za tako ali drugačno papirnatost odredbo, temveč gre za resnično ljudske učitelje, ki bodo spoštovali ali vsaj priznali tudi slovensko kulturo, ne pa nas odtujevali od lastnega naroda. Zato je slej kot prej zahteva slovenske mladine v šolskem vprašanju zahteva po ustanovitvi slovenske gimnazije in slovenskega učiteljišča v Celovcu.“

Kljub vsemu temu pa ministrstvo za pouk molči in bojkotira rešitev tega življenjsko važnega vprašanja baje še posebno zaradi tega, ker je to zahteva koroških slovenskih „levičarjev“ in iredentistov. Morda je zaradi tega smatral Narodni svet koroških Slovencev pod vodstvom dr. Tischlerja za potrebno, da se distancira od prvotne zahteve Slovenske prosvetne zveze, ki jo je prvič prav tako podpisal dr. Tischler, in je, kakor je razvidno iz „Našega tednika“, v decembru 1949 dunajski vladi predložil sam svojo zahtevo po ustanovitvi slovenske gimnazije in 5. marca 1950 izročil obnovljeni, novim razmeram prirojeni drobní načrt z dne 18. 9. 1947, zaradi česar je bila potrebna ponovna že prej opisana procedura, ki zahteva v tem vprašanju tudi mnenje koroške deželne vlade. Tako torej ležita na ministrstvu za pouk na Dunaju dve enaki zahtevi po ustanovitvi in otvoritvi slovenskih srednjih šol v Celovcu. Izgleda, da je obe zadela ista birokratska usoda, ki se konča s pripombo „ad acta“. Na tem tudi nista ničesar spremenili intervenciji Narodnega sveta pri državnemu predsedniku dr. Rennerju in zveznemu kanclerju dr. inž. Figlu.

Potek borbe koroških Slovencev za slovenske srednje šole je najbolj značilen primer za absolutno nepravičnost avstrijskih oblasti, tako celovških kot dunajskih, da bi se odpovedali svoji preizkušeni politiki izrabljanja šolstva in učiteljstva v germanizacijske namene; hkrati pa ta potek tudi nedvoumno narekuje potrebo po enotnosti in združitvi

vseh koroških Slovencev v borbi za najosnovnejše nacionalne pravice. Vzporednost zahtev in usoda teh zahtev nista slučajni. Narodni obstoj je zadeva slehernega koroškega Slovenca, pravica pa je nedeljiva! Za to nedeljivo pravico pojdemo v boj vsi združeni in enotni ne oziraje se na različne poglede na svet in življenje!

100 let borbe koroških Slovencev za svoj narodni obstoj

FRANCE URŠIČ

Celovec in Beljak sta pozdravila marčno revolucijo l. 1848 s slavnostno razsvetljavo in rajanjem, kmetje v Podjuni so se uprli; bil je to zadnji punt podložnikov proti grajščakom in šentpavelskemu opatu; socialno ozadje sta imela tudi upora delavcev v Rožeku in v Podrožčici. A kmalu je zavladal spet mir v deželi, posebno ko je patent o zemljiški odvezi (7. IX. 1848.) prinesel kmetu težko pričakovano svobodo.

V Celovcu osnovana „Slovensko društvo“ in „Celovško (demokratsko) društvo“, prvi politični društvi koroških Slovencev sta si naredi v svojih pravih nalogo: 1. „razviti slovensko narodnost z zakonitimi sredstvi, zlasti pa izoblikovati slovenski jezik in pospeševati študij ostalih slovanskih narečij“, 2. „pospeševati duhovno-nravni in politični prospeh ljudstva s pomočjo demokratske monarhije, obvarovati vse dosežane pridobitve“. — Slovensko društvo je takoj poiskalo zvezo z ostalimi tedaj nastalimi slov. društvi. — Celovec postane središče za propagando za Zedinjeno Slovenijo in za naslonitev na ostali slovanski jug. Glavna pobornika sta Matija Majar Ziljski in Andrej Einspieler. Zahte-

vata slovenske šole, slovenski uradni jezik, Združeno Slovenijo. A zmagoča reakcija in oktobrirana ustava l. 1849 ubijeta kmalu ta lepi začetek narodnega prebujenja.

Z ukinitvijo ljubljanskega gubernija in vzpostavitvijo avtonomne vojvodine Koroške so koroški Slovenci predani na milost in nemilost nemški večini v deželi. Začenja se preganjanje koroške slovenske inteligence, posebno duhovščine, ki se stopnjuje prav do današnjih dni. Majar Ziljski mora iz Celovca za kaplana na Višarje. A celovški rodoljubi ne mirujejo, čeprav so vse politične svoboščine pokopane. Nadaljujejo svojo borbo na kulturnem področju: Matija Majar posveti vse svoje življenje ideji vseslovanske kulturne vzajemnosti, ki ji hoče ustvariti trdnejšo podlago s skupnim vseslovanskim jezikom. „En narod od severnega ledovja do Ahaje!“ Njegova „Slavica“ se tiska v Celovcu v cirilici in latinici. Njegov vpliv na Janežiča in Andreja Einspielerja, posebno pa njegovi ozki stiki z Gajem in Vrazom, kakor skroda z vsemi pomembnejšimi slovanskimi veljaki, s Čehi, Srbi, Rusi in Poljaki, ga postavijo v prve vrste

slovanskih voditeljev in borcev. Z Vrazom prepotuje ves slovenski Korotan in nabira narodno blago, pravljice in narodne pesmi. S tem nekako nadaljuje od Urbana Jarnika započeto delo. — A doživeti mora, kako njegov narod naposled omahuje zapuščen in osamljen pod silnimi udarci germanizacije. Umrje v trpkosti zavesti, da je bilo njegovo delo le velik sen in da je živel mnogo prezgodaj. Zlata Praga, kamor se je bil utrujen od dolge brezupne borbe zatekel k slovanskim bratom, krije njegov grob... (1892).

V celovškem bogoslovju poučuje spiritual Anton Slomšek slovenske bogoslovce v spoznavanju slovenskega jezika. Med mladimi bogoslovci se vzdrami pod vplivom Slomškovi in pod očetovsko skrbjo Ahaelovo prej nacionalno brezbržni Rožan Andrej Einspieler (1813 do 1888) doma iz Sveč sredi ponosnega Roža. Materniki so bili njegovi pradedi, a nemški pisarji so bili to lepo slovensko rožansko rodbinsko ime prevedli v Einspielerja. Einspieler je postal eden najpomembnejših slovenskih politikov in je bil hkrati novinar, sijajen in prepričevalen govornik, a pri vsem tem poštenjak in idealist; pod vplivom kaplana Matije Majarja je bil navdušen Ilirec in panslavist. Kot edini slovenski poslanec v deželnem zboru v Celovcu bije od leta 1862 naprej do svoje smrti brez prestanka obupen boj za pravice slovenskega Korotana in vseh Slovencev. Zahteva delitev Koroške v dve okrožji, nemško in slovensko. Radi svoje odločne besede pride celo v političen zapor. Zahteva zedinjenje Slovenije z naslonitvijo na zgodovinsko pravo v obliki „Notranje Avstrije“, zahteva Ilirsko vseučilišče v Zagrebu kot prvo stopnjo na poti do zedinjenja Jugoslovanaov. Za uresničitev teh načrtov ima za seboj vso mlado Koroško; a Ljubljana ga ne razume. Nestrpen in z jedko besedo

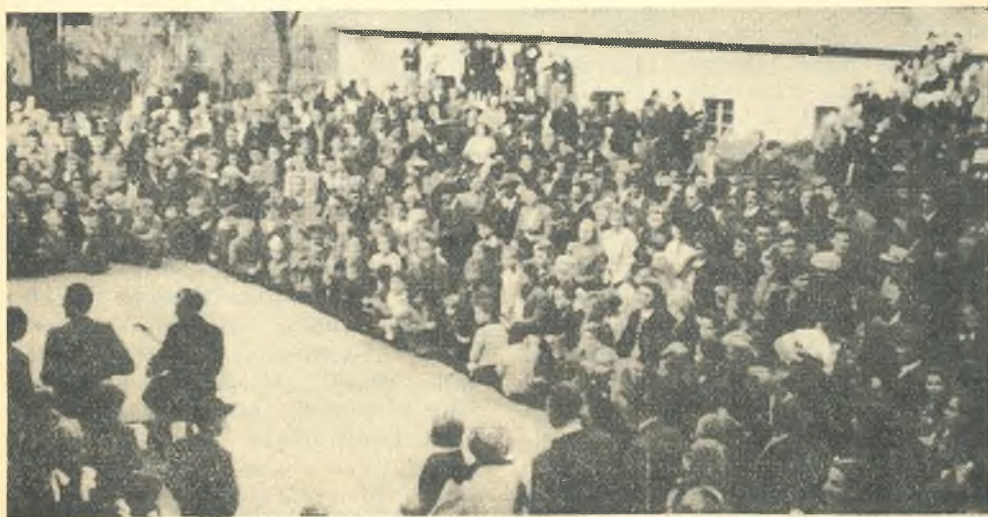
ponavlja Einspieler svoje pozive Ljubljani, da naj ga podpre v njegovih bojih. Ko mora Dunaj zaradi porazov na italijanskih bojiščih zmanjšati svoj pritisk na Slovane, pomnoži Einspielerjev krog svoje napore. Že leta 1861 je bil Einspieler ustanovil dnevnik „Stimmen aus Innerösterreich“ (Vesti iz Notranje Avstrije) in 4 leta pozneje kupi še „Draupost“, tako da morata dva nemška lista zagovarjati njegove politične teze. Leta 1865 ustanovi Einspieler „Slovenca“, ki ga pa mora že po dveh letih ustaviti, ker zaradi naraščajočega nemškega pritiska ne najde v Celovcu tiskarja, ki bi ga hotel tiskati še naprej. — A Einspieler ni mož, ki bi klonil. Na pobudo Slomška ustanovi z Antonom Janežičem, Matijo Majarjem in drugimi koroškimi prijatelji Mohorjevo družbo. On je prvi njen predsednik, a prvi njen tajnik in duša je mladi profesor Anton Janežič. Z Mohorjevo družbo je postal Celovec središče slovenske knjige prav tja do prve svetovne vojne. Iz skromnih začetkov se je Mohorjeva družba razvila v veličastno kulturno stavbo, ki je razposlala letno 500.000 do 600.000 slovenskih knjig med slovenski narod doma in v tujini. Končno je Einspieler ustanovil za koroške Slovence političen list, tednik „Mir“, ki je veljal za najboljše urejevan slovenski tednik. Izhajal je do l. 1919, ko mu je po krajšem odmoru sledil „Koroški Slovenec“, zadnje politično glasilo koroških Slovencev v prvi avstrijski republiki.

Najbolj prikupna osebnost te velike dobe, v kateri je Celovec tako uspešno pripravljala pot slovenski in slovanski bodočnosti v Alpah in ob Jadranu, je profesor Anton Janežič (1828 do 1869), rodom iz Leš pri št. Jakobu v Rožu, torej rojak Ahaelov in Einspielerjev. Anton Ja-

France Kotnik. Janežičevo literarno delo se je nadaljevalo pod Stritarjem na Dunaju in pozneje v Ljubljani; njegovo jezikovno zapuščino pa sta prevzela in na nji gradila dalje celovška profesorja dr. Jakob Sket in toliko obetajoči Ribničan Štefan Podboj, ki je padel mlad na bojišču v Galiciji. Sloves Ziljana slovstvenega zgodovinarja dr. Ivana Grafenauerja je pa segel daleč čez ozki domači okvir. Za veličastno politično stavbo, ki jo je bil postavil veliki Andrej, so se pa koroški Slovenci zaman ozirali po naslednikih, ki bi bili kos novim težkim razmeram. Nemški pritisk je postajal vedno močnejši. Z vsako novo železnico, z vsako novo tovarno, z vsakim novim uradom, z vsako novo šolo so prispeli med Slovence novi tujci, naduti uradniki in od njih odvisni tuji delavci. Slovenska zemlja je postala molzna krava za manj nadarjene sinove nemških meščanskih družin iz vse Avstrije. Z večjo industrializacijo dežele se je pričel odtok Slovencev s kmetov v mesta in nemške industrijske centre. V slovenskem delu dežele nastajajo

okoli prometnih in industrijskih središč nemškutarški otoki (Celovec, Podklošter, Trbiž, beljaška okolica). Kot novi faktor, ki pospešuje germanizacijo, se pojavi v zadnjih letih 19. stoletja že tudi tujski promet, ki polagoma spremeni lice celovške okolice in značaj naselij ob Vrbskem jezeru. Jezikovna meja severno od Celovca in nad vzhodnim delom Vrbskega jezera se sumljivo zamaje...

Lambert Einspieler (1840—1906) in za njim Gregor Einspieler (1855—1925) se trudita, kako bi s političnimi sredstvi zaježila ta val, ki hoče zadušiti slovenski Korotan. Z največjo težavo uspe Lambertu Einspielerju, da pride s pomočjo nemških konservativnih krogov kot prvi slovenski koroški državni poslanec na Dunaj. S tremi glasovi večine je izvoljen v celovško-velikovškem volilnem okrožju! Več tedanji volilni red ni mogel nuditi koroškim Slovencem, ki so imeli kakor še danes svoje volilce večinoma na kmetih! — A s tem večjo vnemo se vržejo koroški Slovenci na ustanavljanje gospodarskih in kulturnih ce-

Folklorna skupina iz Ljubljane je nastopila v Št. Jakobu v Rožu

nežič in Andrej Einspieler sta moža, kakršna se tudi velikim narodom ne narodita vsako stoletje. Njuna tragika obstoja v tem, da nista našla razumevanja pri sodobnikih v osrčju Slovencev, v Ljubljani. Kakor se je Einspieler boril proti politični okostenelosti tedanje Ljubljane, tako se je izčrpal idealni profesor Janežič v neprestanih bojih z literarnim nepotizmom v Ljubljani, ki je slavila „kneza poetov slovenskih“ Jovana Koseskega, a docela zatajila doktorja Franceta Prešerna. — Anton Janežič je pravi Korošec, miren, potrpežljiv, vztrajen; če je potrebno, tudi trmoglav. Izdaja prvi moderni slovenski leposlovni list „Slovenska Bčela“ in prvi pomembni slovenski pedagoški list „Šolski prijatelj“. V njegovem „Cvetju iz domačih in tujih logov“ izhaja slovenski roman, Jurčičev „Deseti brat“. Okoli Janežičevega „Slovenskega Glasnika“, „Bčele“ in „Cvetja“ se zbirajo Jurčič, Erjavec, Valjavec, Jenko, gromovnik Levstik in voditelj bodoče generacije — Josip Stritar. Maliki padajo in osvobodjena si krči slovenska Muza pot v svetovno slovstvo. Kar ne stre grčava „kranjska“ pest Levstikova, to se mora udati mirni vztrajnosti Janežičevi. Na višku svojega stvarjanja je Janežič umrl potem, ko je ustvaril vzorno slovnico in besednjak slovenskega jezika. Njegova smrt je posebno hudo zadelo Einspielerja, ki je stal prav tedaj sredi najhujšega boja proti uvedbi za koroške Slovence tako usodne „utrakvistične“ žole. Einspieler je ostal v tej veliki borbi sam s svojimi koroškimi Slovenci, prepuščen milosti in nemilosti Nemcev.

Stari Einspieler, bivši Hirec in panslavist, išče kot duhovnik zaveznike v tej težki borbi v nemških konservativnih krogih, kajti sanje o zedinjeni Sloveniji so pokopane. Sedaj velja rešiti za koroške Slovence le še to, kar se rešiti da. Vsi Einspielerjevi napori gredo za tem, da

bi se ustvaril vsaj količkaj sprejemljiv šolski zakon. A vsi njegovi napori so zaman. Noben Einspielerjev predlog ne prodre. V deželnem zboru sprejmejo zakon o utrakvističnih šolah, t. j. šolah ponemčevalnicah, ki so demoralizirale že tri naša mlada pokolenja na Koroškem. Zagrenjen se zruši stari hrast.

Nemci so se vedno dobro zavedali važnosti vzgoje mlade generacije. Časi mirnega sožitja med Nemci in Slovenci na Koroškem so minuli. Koroški Nemci, ki imajo vso oblast v deželi, vlado in ves kapital, delajo načrtno. Za njimi stoji nemška centralna vlada na Dunaju. Centralistično urejena državna oblast je sila, proti kateri je borba koroških Slovencev skoraj brezizgledna. Pritožbe, ki jih od l. 1874 pa do l. 1933 (do vključitve Koroške v nemški rajh) pošiljajo slovenske občine in kulturne ustanove za ureditev slovenskega šolstva, bi obsegale, povezane v knjige, celo biblioteko. Ni občine na slovenskem Koroškem, od Brda, Vrat, Dholice, Poreč, Dhovš, Trnje vesi, Otmanj, Djekš, Grebinja na jezikovni meji pa do zadnje vasi ce v Karavankah, ki bi ne bila prosila za slovensko šolo. A vse prošnje so bile odbite, ali pa so ostale brez odgovora. Je morda edinstven primer v Evropi, da se je narodič 120.000 ljudi sredi moderne Evrope držal in obdržal skozi 3 generacije brez lastnega šolstva, kajti od približno 100 šol v slovenskem delu Koroške so bile samo 3 slovenske, na vseh drugih je nemško učiteljstvo vzgojevalo slovensko dečo v mržnji do lastnega rodu. Slovence na Koroškem je režilo samo podrobno kulturno delo in privatna vzgoja pod domačo kmečko streho.

Delo, ki so ga započeli veliki Ziljani in Rožani, se je nadaljevalo. Jarnikovo in do neke mere tudi Majarjevo delo sta nadaljevala profesorja Josip Ajpih in Rožan Ivan Sajnik, v novejši dobi tudi profesor dr.

lic. V podrobnem delu — od vasi do vasi — se v tem času položi temelj za solidno gospodarsko in kulturno organizacijo koroških Slovencev. V Celovcu se ustanovi „Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem“, ki je do l. 1934 politični predstavnik Slovencev na Koroškem, ustanovi se „Zveza koroških zadrug v Celovcu“, v kateri je včlanjenih nad 40 slovenskih zadrug, ponajveč hranilnic in posojilnic. V tem času se tudi položi temelj prosvetni centrali v Celovcu, ki si je pozneje nadela ime: „Slovenska prosvetna zveza za Koroško“ in v kateri je včlanjenih okrog 40 izobraževalnih društev, ki gojijo predvsem prelepo slovensko koroško narodno pesem in narodne igrokaze na številnih lastnih diletantskih odrih. V ta čas spada tudi ustanovitev številnih slovenskih gasilskih društev, ki so, razen treh, pod pritiskom razmer po plebiscitu postala nemška, odnosno nevtralna z nemškim pove-ljevalnim jezikom. To podrobno delo, čeprav izvršeno v tako neugodnih prilikah, je moralo roditi uspehe. Pripravilo je pot novemu borbenemu podvigu koroških Slovencev, ki ga je prinesla tako imenovana Grafenauerjeva doba.

Ko je umiral stari Einspieler, 4 leta pred smrtjo Matije Majarja, so na Brdu v Ziljski dolini avstrijske oblasti aretirale očeta Miho Grafenauerja in njegovega sina Franca, kmeta in izdelovalca orgel. Nemškularski učitelji so ju bili naznanili, češ, da sta kritizirala vladne naredbe, žalila cesarja in razširjala panslavistične ideje. Ko je bil mladi Grafenauer po treh mesecih zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen iz zapora, so ga, komaj 28-letnega, ponosni Ziljani še isto leto izvolili v občinski odbor. Tako se je pričela politična karijera voditelja in mučenika koroških Slovencev, deželnega in državnega poslanca ter člana prve jugoslovanske skupščine, Franca

ta Grafenauerja. Že l. 1897 vidimo Grafenauerja kot deželnega poslanca v Celovcu, kjer s svojim samozavestnim nastopom takoj vzbudi pozornost svojih kolegov. Kolikokrat je kmet Grafenauer v deželnem zboru s svojo jedko šegavostjo osramotil koroške grofe in barone ter nemške advokate, svoje poslanske kolege! Leta 1907 kandidira Grafenauer za državnega poslanca v Podjuni.

Od teh volitev so si koroški Slovenci upravičeno obetali mnogo, obetali so si popolno ozdravljenje težkih svojih političnih prilik. Saj so bile to prve volitve s tajno in splošno volilno pravico! Vse je bilo dobro pripravljeno. Vsi Slovenci so bili organizirani v enotni stranki, zapupniški sistem do zadnjih slovenskih vasi v podrobnosti izveden, kar je bila v veliki meri zasluga celovškega odvetnika dr. Janka Brejca. A vsi lepi upi so splavali po Dravi! Nemci niso dali več Koroške iz rok! Razdelili so jo v volilne okraje tako, da so morali Slovenci povsod voliti skupaj z nemškimi okraji; povsod — razen v velikovškem okraju — so bili od Nemcev in socialistov preglasovani. V velikovškem okraju je bil izvoljen Grafenauer. A kljub temu udarcu niso koroški Slovenci, utrujeni v tisočletnem boju z Nemci, klonili. Prvotno ogorčenje se je umaknilo le še večji delavnosti. Društva so procvitala. Grafenauer je neumorno hodil po deželi in grmel po shodih. Pridno so mu pomagali razun dr. Janka Brejca, dr. Valentina Rožiča in urednika Franca Smodeja številni domači voditelji, Vošpernik, Gastl, Aichholzer, duhovniki: Razun, Randl, Poljanec, Kindlman, Singer, Gabron, Šturm, Treiber (nečak komponista koroške pesmi „Nmav čriez izaro“, Franca Treiberja) in mnogi, mnogi drugi. V št. Jakobu v Rožu in v št. Rupertu pri Velikovcu sta zrasli ponosni stavbi

prvih slovenskih privatnih narodnih šol na Koroškem, zgrajeni s prispevki vsega naroda. Po deželi so se ustanovljale številne podružnice družbe sv. Cirila in Metoda in nad Borovljami je razprostrl prvi Sokol svoja siva krila. V Celovcu je izhajal poleg tednika „Mira“ tudi politični dnevnik „Korošec“, ki ga je izdajal mladi odvetnik dr. Ferdo Miller. Na celovških srednjih šolah se je množila od leta do leta zavedna slovenska mladina, ki je navdušena pohitela med narod. Nemcem ne pomaga vse slepo preganjanje: Slovenec vstaja in tudi Koroška bo vstala... Narod poganja, preroben, ves nov...

A pride svetovna vojna! Pridejo grozne persekucije! Najboljši slovenski možje romajo v ječo, poslanca Grafenauerja obsodijo na 6 let ječe. Kakor vedno, kadar čistijo, čistijo Nemci tudi tokrat na Koroškem temeljito. Preko 50 voditeljev v ječah in koncentracijskih taboriščih. Koroška ustrahovana po nečloveški soldateski, narod zbeگان, a Italijani na meji Koroške, Italijani pri Trbižu...

A svita se! Majska deklaracija... Nepričakovan, splošen odziv, čeprav romajo prve nabiralke podpisov v ječe. Nabirajo druge: Prvič v zgodovini govori koroška slovenska mati, govori koroško slovensko dekle...

Jugoslavija, porojena iz tolike krvi... se ustavi na mejah Koroške na grebenih Karavank. —

V Parizu so odredili plebiscit. Nemško uradništvo, v nemških šolah vzgojena generacija odločuje pod „mednarodno zaščito“ o usodi prastare slovenske zemlje. V mednarodni komisiji imajo Italijani glavno besedo. In za nagrado za dobro zamišljeno in organizirano germanizacijsko delo pokloni ta komisija koroško Slovenijo germanizatorjem, češ: dokončajte, da bo mir!

„Demokratska“ Avstrija je ob plebiscitu svečano obljubila, da bo

negovala Slovence in jim dala vse politične, kulturne in gospodarske pravice. A germanizacijski aparat je deloval naprej. Zadnja sled slovenskega šolsstva je bila ukinjena; slovenščina je izginjala polagoma tudi iz cerkve. Ker pa je šlo vse še prepočasi in je Nemec iz rajha, kamor so se zamaknile že od vojne sem kakor začarane oči vseh koroških Nemcev, vedno bolj in bolj pritiskal, da se mu pripravi pot za dokončni pohod čez slovensko zemljo na sinje Jadransko morje, se je začelo in končalo s falsifikati. Vsaj na papirju so morali Slovenci izginiti. Ko je Hitler priključil Avstrijo k Nemčiji, je „uradno“ bilo na tedanjem Koroškem samo še kakih 25.000 Slovencev! Od 130.000 sredi XIX. stoletja so jih „uradna štetja“ v letih 1880, 1890 naštel samo še kakih 100.000, l. 1900 in 1910 pa komaj 90.000, čeprav je Koroška populacijsko ostala najbolj pozitivna dežela v Avstriji.

Ker so pa koroški Slovenci kljub falsifikatom živeli naprej, slovensko govorili in slovensko peli, brali slovenske knjige in časopise, je bilo potrebno poseči po sredstvih sile in ustrahovanja. Te metode, ki jih je začel v malem že staroavstrijski koroški režim pred prvo in med prvo svetovno vojno: Zapiranje slovenskih uradnikov, ki so se vpisali pri ljudskem štetju v špitalu ob Dravi l. 1910 kot Slovenci, zapiranje slovenskih kmetov, ki so se predrznili zahtevati v Celovcu železniški vozni listek v slovenščini in številne aretacije inteligence (l. 1910 in 1915), so našle pod hajmverovski mi režimi svoje nadaljevanje (uboj slovenskega pevca Miha Habiba leta 1936) in svoj zaključek s smrtnimi obsodbami, s streljanjem in končno z nasilno izselitvijo tisočev najbolj zavednih Slovencev v nemške kraje in deportacijo številnih slov. antifasistov v koncentracijska taborišča in s kolonizacijo nemških

privandrancev na slovenskih kmetijah. A vse to je bilo še premalo! Da bo lice Koroške deželice na zunaj še bolj nemško, je ljudem po vaseh in trgih, v Beljaku, Celovcu in Velikovcu prepovedano govoriti slovenski! — A čudno. Čeprav po vsej slovenski Koroški opozarjajo živopisni pozivi, nalepljeni na kmečkih hišah, oglasnih deskah, železniških postajah in stavbah ter vseh shajališčih: „Der Kärntner spricht

deutsch!“ je ostala slovenska beseda živa na vsem slovenskem območju, ki se je sicer zredčilo, ni se pa skrčilo po obsegu prav nič izza Jarnikovih časov.

In v narodno osvobodilni vojni je Slovenska Koroška z vsem ostalim slovenskim narodom spregovorila tako glasno, da svet ni mogel mimo dejstva, da na Koroškem še vedno živi slovensko ljudstvo.

FRANCE GRAFENAUER:

MOJA LETA

ZBRAL IN UREDIL DR. JULIJ FELAHER (NADALJEVANJE)

Grafenauerjeva žena - Alojzija

O svoji ženi piše Grafenauer:

„Leta 1891 sem si izbral svojo družico za življenje, ki deli vse trpljenje do danes z menoj. V njej sem našel vso svojo srečo! Marljivost in pamet sta njen kinč, čednost pa njeno bogastvo.“

Alojzija Grafenauer se je rodila 12. februarja 1871 kot hči kmeta Matevža Hebeina pd. Pečnika v Mostah. Oče ji je umrl star komaj 49 let. Njena mati Jera Hebein roj. Buterna je izvirala iz znane Vinklerjeve hiše v Dolah. Imela je pet bratov in tri sestre. Brata Pavel in Janez ter sestra Uršula so umrli že v otroški dobi. Obiskovala je dvorazredno ljudsko šolo na Brdu. Dne 9. februarja 1891 se je poročila s Francetom Grafenauerjem. V zakonu je rodila 5 otrok. Najstarejši otrok Alojzija je umrla stara komaj 5 mesecev. Smrt tega otroka jo je zelo potrila. Nato je rodila 21. novembra 1893 dvojčke: Cecilijo, sedaj poročeno Butej, in Jerico. Poseben praznik v družini pa je bil, ko

se je 24. maja 1898 rodil sin Janez in 7. februarja 1901 hčerka Marica, sedaj poročena Limpl. Sin Janez je bil v prvi svetovni vojni mobiliziran k 7. koroškemu pešpolku. Leta 1917 bi ga morala vojaška komanda kot sina-edinca oprostiti vojaške službe. Na intervencijo koroških šovinistov in domačih izdajalcev pa so ga poslali v prvo linijo na fronti, kjer je blizu „Plöckna“ v zgornji Ziljski dolini padel. Tega udarca zakonca Grafenauer nista mogla do smrti preboleti. Poleg tega pa je Alojzija Grafenauer v svojem življenju pretrpela še mnoge hridkosti ob preganjanju njenega moža v prvi svetovni vojni ter po plebiscitu, ko je morala bežati iz Koroške v Jugoslavijo. Po smrti Franceta Grafenauerja je Alojzija Grafenauer ostala sama na domu pri pd. Plicu. V drugi svetovni vojni pa jo je gestapo na predlog domačih izdajalcev 14. aprila 1942 z družino njene hčerke Cecilije Butej iz Dol in z drugimi zavednimi slovenskimi družinami iz občine Brdo nasilno preselil v taborišče Frauenaaurach v

Nemčijo, kjer je vsled prestanih muk dne 23. maja 1942 umrla. Tam je tudi pokopana.

Na posestvu pri pd. Plicu v Mostah pa so fašisti naselili nemško družino, ki je še sedaj tam.

Uvod k političnemu poglavju „Mojih let“

Leta 1896. sem bil izvoljen v koroški deželni zbor; leta 1907. pa tudi kot zastopnik koroških Slovencev v državni zbor bivše avstrijske monarhije, katero breme sem nosil do moje obsodbe leta 1916. brez presledka. Leta 1917. pa mi je bil moj poslanski mandat s parlamentarnim sklepom odvzet.

Ne spominjam se rad te dobe svojega življenja, polne bojev, težav, žrtev, bridkih izkušenj in razočaranj. Svinčnik mi sili v „štrajk“ in bi se rad izognil opisu teh trudapolnih razredov iz šole svojega življenja, katerih potek je v marsičem sličen Jobovi legendi. Molčal bi, a ne smem, ako nočem zidati hišo brez oken in ako nočem, da bi se pregrešil zoper upravičeno radovednost bralcev, kateri bi pogrešali opis najviharnejših dvajset let mojega življenja, katerih uradni pečat je bil „Möllersdorf“. Nekaterih dogodkov iz te usodepolne dobe se ne spominjam več in bralci, katerim so prezrti dogodki morda znani, naj mi ne zamerijo, če sem v tem oziru z opisom nepopolen. Zabeleževal doživljajev nisem; moja politična proga pa je imela več križišč in mnogo postaj. Bil sem sicer samouk, živeč v samotnem kraju, toda: ravnanje drugih in njene posledice so mi bile učinek. — Kot uvod k političnemu poglavju svojih let se hočem opisati, kako sem bil čisto nepričakovano naravnost vržen v politični vrtnec in zdi se mi umestno, bralce s tem dogodkom v naslednjem seznaniti.

Naša hiša je opravljala skozi štiriindvajset let orglarsko službo v

sosednji cerkvi v Melvičah. V izvršitvi te službe smo se vrstili, kakor je pač dopuščala obrt: moj oče, brat in jaz. Neko poletno nedeljo leta 1896., ko so bile volitve v koroški deželni zbor razpisane, so me pred cerkvijo v Melvičah pričakovali trije gospodje: župnik France Treiber in dotedaj neznan mi: Kandut, občinski tajnik iz Globasnice in Lipe Haderlap, urednik „Mira“. Po kratkem pozdravu mi reče župnik Treiber: „Mi hočemo imeti tukaj v Melvičah shod; vi boste predsedoval, preskrbite nam prostor.“ Ta izjava me je malo osupnila, ker mi je bil posel predsednika samo na „videz“ znan. Odreži pa mi moja narodna zavest ni pustila. Udal sem se in preskrbel prostor za zborovanje pri pd. Injaku v Melvičah. Bilo pa je tisto nedeljo v Melvičah tudi več narodno že nekoliko prebujenih mož iz brdske župnije in nekaj mojih mladih somišljenikov. Dvorana je bila polna zborovalcev. Prevzel sem predsedstvo in prosil, da se naj zborovanje mirno vrši. Udeležila sta se tega zborovanja namreč tudi dva učitelja iz Borlj. Vsled tega nisem pričakoval mirnega poteka shoda. In nisem se zmotil. Že med prvim govorom je dvignil mlajši teh učiteljev, ki je bil trd Nemeč, svojo sprehajalnico in zaklical: „fliegen wir drein“ („udari-mo vmes“). Toda resni obrazi kmetov so ga podučili, da je molk najvišja modrost nevedneža. Po shodu v Melvičah sem spremil govornike v Borlje in na njihovo željo od tam na Plesišče v št. Jursko župnijo, kjer je bil posebno od strani kmetov-posesznikov jako dobro obiskan shod pri pd. Mežnarju. Predstavil se je na tem shodu Tomaž Guggenberger, katerega je kot kandidata za slovenski del volivnega okraja Kotiče — Šmohor — Podklošter — Trbiž priporočal navzoči župnik Valentin Podgorc. Navzoča pa sta bila tudi domača župnika iz

Št. Štefana in iz Št. Jurja. Kandidat Guggenberger je bil Nemeč po rodu. Zborovalna dvorana je bila prenapolnjena ljudi in ostala sva vsled tega z mojim somišljenikom Vincom Rauterjem (iz Mel), ki se je potovanju pridružil že v Melvičah, v gostilniški sobi. Po končanem shodu je bila večja gruča kmetov v veži v resnem razgovoru in moj tovariš mi je zašepetal: „Za kandidata gre; nočejo Nemca“. V par minutah pa so me o resničnosti tovariševga mnenja prepričale glasno izgovorjene besede Podgorca: „Ako pa vam noben teh dveh ni po volji, potem si pa Ziljani sami drugega poiščite“. Vrata iz veže v sobo so bila odprta in grede je odgovarjal pd. Cenc v Žužabčah, kazaje name: „Nam ga nič ni treba iskati — ta le bo“ in dodal: „Če tega vzamete, je prav; če ne, pa volit ne gremo. Dveh Nemcev nočemo; za nas mora biti Slovenec, ki ga dobro poznamo.“ Tem besedam so pritrdili vsi zborovalci, katerih se je nabralo medtem polna veža in soba. Moji ugovori niso prav nič zalegli in končno je eden navzočih župnikov pripomnil: „France, udaj se in izpolni voljo ljudstva.“ Tak je bil način, ki me je vrgel v tok novega, meni dotedaj samo iz berila in iz priličnih razgovorov pri mojih obrtnih opravkih križem koroških župnij poznanega življenja. Nastop kmetov na tem shodu je bil naraven in odločen, deloma naravnost vehementen in razlogi, katere je navedel njihov govornik, so bili neovrgljivi in popolnoma upravičeni. Ta dogodek, katerega menda tudi sklicatelji shoda niso pričakovali, je pomenil popoln preobrat politične smeri za vso Ziljsko in Kanalsko dolino. Umevno da je bil predmet zelo živahnega razgovora in vsestranskega razmotrivanja po shodu. Dasi mi je nastop kmetov kot narodnjaku ugajal, vendar nisem mogel spoznati vse resnosti tega shoda. Mero-

dajna za sprejem ponudbe kmetov sta bila dva razloga: Samozavest in moj obrtniški poklic. Sicer tudi jaz nisem bil prost one psihologične (duševne) hibe, ki je vsled napačne, rekel bi moralne žolske vzgoje med koroškimi Slovenci splošno ukoreninjena in je hermetičen zavor njihovemu duševnemu razmahu v vseh panogah življenja. Ta škodljiva hiba je: Podcenjevanje svojih prirojenih duševnih zmožnosti, ki jih imajo koroški Slovenci v mnogo obilnejši meri, kakor bi marsikdo mislil. Koroški Slovenec žalibog rad podcenjuje samega sebe, je mehke narave in prepošten; v vsem, kar potrebuje, skromen in vidi v tujcu, posebno v Nemcu, vsemogočnega in vsevednega gospoda. Približno tak sem bil tudi jaz. Znan pa mi je bil tudi nemški pregovor, ki pravi: „Besecheidenheit ist eine Zier, doch weiter kommt man ohne ihr.“ Tudi jaz sem se čutil nezmožnega za tak velevažen opravek, kakoršen je poslaniški posel. Je-li bil ta moj strah upravičen, razsodijo naj oni bralci, ki so imeli priložnost in voljo spremljati moje politično delovanje na Koroškem. Jaz rečem: „Kdor hoče plavati znati, se mora v vodo podati“. Tembolj pa, ko sem spoznaval blago v političnem „žplinu“²⁶, tembolj sem uvidel, da je tak strah smešen; podcenjevanje samega sebe se mi je zdelo naravnost grešno.

Mnogo važnejši in povsem upravičen pa je bil drugi moj razlog: moj obrtniški poklic. Dolgočasno in nesmiselno bi bilo razkladati bralcem na tem mestu vse one zahteve in vsestranske potrebe, ki jih stavi in zahteva orgljarska obrt od mojstra v tej umetnosti. Ne bom sodil o svoji stvari, a zanimivo bi bilo, slišati mnenje znanstvenika, kateri umetnosti pripada prvenstvo. Poznal sem namreč moža, ki je bil v

²⁶) Nahrbtni koš

resnici mojster v kraljestvu glasov, pa ni vedel, da je za vsaki igralnik potreben tudi sapnik... Če se to dogaja na zelenem lesu, kaj naj pišem o suhem? Škrjanci med ptiči so one osebnosti, pri katerih sem našel vsaj kosmat obris praktičnega pojmovanja o ustroju in vsebini cerkvenih orgelj. Razlaganje in poučevanje mojega obrtniškega in gospodarskega položaja je bilo tudi pri tej priložnosti brezuspešno. Kmetje in sklicatelji shoda se niso dali od svoje namere premakniti. Nekaj dni pozneje so me obiskali najveljavnejši možje slovenske Zilje na domu, ker na shodu v Plešišču ni prišlo do povoljnega dogovora o moji kandidaturi. Med temi možmi je bil tudi tedanji župnik v Podkloštru, Gregor Einspieler, ki mi je dal med besedami spoznati, da more moja odklonitev kandidature imeti slabe posledice ne le pri volitvi, ampak utegne neugodno vplivati tudi na nadaljni razvoj in obseg moje obrti. To je bila raketa, ki mi je razjasnila vso situacijo. Hud boj sem bil s samim seboj, a videl in vedel sem, da stojim pred dejstvom: Hočeš, nočeš, moraš! Udal sem se! Prevezel sem breme; z bremenom pa nastopil tudi usodepolno pot, ob katere koncu sem samemu sebi prepuščen postal središče žalogre, ki se je odigrala v krogu moje družine. Volitve v koroški deželni zbor so se v tej dobi vršile po sistemu občinskih volilnih mož, ki so imeli tokrat svoj sestanek za slovenski del volilnega okraja napovedan pri pd. Kandolfu v Ziljski Bistrici. Pozvan sem bil, da se na tem shodu predstavim in razvijem svoj program.

Štiri ure pešhoda od doma do Ziljske Bistrice mi sicer ni delalo težav; toda tvarina, katero naj bi obdelal na tem sestanku, mi je šla v lase in to tembolj, ker je bil to moj prvi javni nastop. Navodila za govor nisem sprejel. Zbral sem si

po lastnemu preudarku snov iz knjige: „Die Rettung des Mittelstandes“. Sestanek je bil polnoštevilen in zanimiv. Po otvoritvi se je oglasil vodilni mož iz Žabnic, Ehrlich, in rekel — kar se še precej natanko spominjam — sledeče: „Prav je, da postavimo Slovenci svojega lastnega kandidata, a boj proti dr. Abuju bo hud in težak, ker ima veliko prijateljev in privržencev. Če je naš kandidat mogoče sin onega Grafenauerja, ki je na Višarjah in v Žabnicah cerkvene orglje naredil, potem ne bo slab. Mi bi ga pa radi poznali in slišali, kaj zna“. Na te besede je pripomnil župnik Svaton: „Zraven Vas sedi, pogledjte ga in slišali ga boste kmalu“. Pozval me je, da naj nastopim in zaklakl „Naš kandidat ima besedo!“ Moj govor mogoče ni bil slab, a po vsebini navedene knjige sodim, da sem pripovedoval tudi o stvareh, ki ne spadajo v področje deželnih zborov. Po končanem govoru sem videl na obrazih vodilnih mož, da tvarina ni bila slabo izbrana. Prestal pa sem prvi strah in premagal zadnji. — Moja kandidatura se je sprejela in razglasila. Koliko volivnih shodov sem imel in kje so bili, se ne spominjam več; dejstvo pa, da sem bil malokdaj doma in da sem moral obiskati tudi nemške občine v okolici, priča, da nisem smel biti s shodi varčen in z jezikom len. Moj protikandidat je bil dr. Abuja²⁷, eden najsposobnejših tedanjih odvetnikov v Celovcu, koncilijanten mož, sijajen govornik in vrh tega še moj okrajni rojak in v pravnih zadevah moj zastopnik. Moja naloga torej ni bila lahka. Kljub temu pa sem zmagal pri volitvah — kolikor se spominjam — z nekaj nad 20 glasov večine. Izneverila sta se nam samo dva volilna moža iz Kanalske doline²⁸, Ta zmaga pa ni bila samo pro-

²⁷) doma v Blačah v Ziljski dolini.

²⁸) eden od teh je bil Ehrlich iz Žabnic, kakor je Grafenauer sam pravil.

dukt vzajemnega in vztrajnega delovanja slovenskih in nemških zapornikov volilnega okraja. Po mojem prepričanju je bil glavni vzrok propada nasprotnikov pri tej volitvi ta, ker so se v kmečkem življenju v vedno naraščajoči meri kazale vaško življenje razdirajoče, gospodarstvu in obrtništvu zelo škodljive po-

sledice liberalizma. In v naročju teh načel se je nahajal tudi moj protikandidat, katerega osebno razpoloženje pa značijo njegove izjave, da so imeli Slovenci pri izbiri svojega kandidata srečno roko in da mi v primeri potrebe rad ustreže s svojim nasvetom.

(Se nadaljuje)

Nečaj misli o LJUDSKIH PESMIH

FRAN SALEŠKI FINŽGAR

Najprej se vprašamo: Kakšnim pesmim pravimo ljudske? — Kdo jih je zložil? — Kdo jim je dal naprev? — Na to bi odgovoril: Narod, naš slovenski narod, naše slovensko ljudstvo. Ta odgovor je pravilen in ni pravilen. Vsaka pesem — tudi ljudska — ima svojega posebnega pesnika, morda celo dva, tri, ki so k prvotni pesmi kaj dodali. Kdo je ta, kdo je oni, ne ve nobena zgodovina, ne pove nobeno ustno izročilo in nobena knjiga. Toda pri tem vemo, da je neznani pesnik živel med ljudstvom, da je čutil in mislil tako, kakor je čutilo in mislilo ljudstvo krog njega. Vsak človek ima sree, vsakdo čuti, vsakdo ima um, ima dušo. Toda ne zna vsakdo najti za svoja čustva pravega izraza. Za to je treba posebne bistrosti in nadarjenosti. Čeprav je vsak človek po srcu, po toplih čustvih pesnik zase, je listih, ki bi znali dati srčnim čustvom in svojim mislim pravi izraz in obliko, vendarle malo. Če so v dobi brez šol, brez časnikov in brez knjig bistroumni ljudje znali izraziti tisto, kar je bila nekakšna skupna last človeškega občestva, srčna in umska, so bili torej — nam neznanim pesniki — klicarji vsega občestva — vsega ljudstva — in zato

pravimo, da so take pesmi last, duševna stvaritev vsega ljudstva, vsega naroda — torej ljudske pesmi.

Važna je tudi tale resnica: Naša mala slovenska zemlja ima tako različno obličje, da ni podobnega koščka ozemlja na vsem svetu ne. Pri nas ni ne brezmejnih planjav, ne širnih puščav, ne brezkončnih pragozdov — vsa naša domovina je kakor prelep vrtiček — a vsak košček drugačen, vsak po svoje lep in zanimiv. Z nekim zasanjanim Prekmurjem se začne na vzhodu, gre skozi zeleno štajersko, deželo vinogradov, se veže z grički Dolenjske in z njenimi zidanicami, preide v trdo, a prelepo Gorenjsko, ki meji na severu na staro zibelko slovenstva — Korotan — na jugu pa na kršni Kras, obkoljen z Notranjsko, ograjen s tolimskimi gorami. Povsod drugačno lice zemlje, a zato tudi, čeprav isti narod, povsod svojsko ljudstvo. Ta raznolikost in posebna lepota sta vplivali tudi na duševnost slovenskega ljudstva, zato ima vsak kraj, kakor ima svojo govornico — narečje — tudi svojo lepo ljudsko pesem. A ne samo to. Ima tudi pravljice, pripovedke, vraže, vso svojo življenjsko modrost pa je izlil v čudovite bistre pregovore. Ta ljudski zaklad

ni bil ne pisan ne tiskan. Dedoval se je le po ustnem izročilu od roda do roda. V njem je razen naše zgodovine razodeta tudi vsa duša, razodeva se čutenje ljudstva v davnih stoletjih.

To so prav dobro umeli in čutili oblikovalci umetne pesmi in proze, ko je ob večji kulturi ljudski pesnik že umolknil. Kakor pri drugih narodih, tako tudi pri nas. Razumljivo je, da smo se Slovenci zaradi tisočletne podložnosti tujcu zelo zakasnili. Prvi, ki je s silnim pogumom zajel slovensko govorico in jo napravil nesmrtno v knjigi — je bil Trubar. Za njim je dolga vrzel. Šele pozno so začeli pri nas posnemati napredne narode in jih tudi prevajati. Dasi je bilo to delo — izvirno in prevodno — še neblogljeno, brez koristi ni bilo. Šele naši veliki umi so spoznali, da moramo seči v ljudsko zakladnico po besedo, obliko in čustvo, če hočemo stopiti

pred svet kot narod zase. Naš največji genij — Prešeren — je zato spodbujal Korytka, naj zbira ljudsko blago, cenil je Vrazovo zbirko ljudskih pesmi in bil s tem tudi pobudnik za druge zbiratelje. Šele leta 1908 smo v Štrekljevi izdaji pri Slovenski Matici dobili zbrane Slovenske narodne pesmi. Če je Prešeren v Novi pisarni učencu naročal: „Poslušaj ga, kako jo on zavije, jezika sol, lepota, da le zine“ — ni to zgolj pikra ironija. Prešeren je predobro poznal hudomušnost Gorenjcev, a prav tako njih bistrost duha in osljenost dovtipa. Kakor Prešeren priznavajo vsi naši največji mojstri besede, naj je Levstik, Trdina, Slomšek, Jenko, Gregorčič, Ivan Cankar, Zupančič, da so se učili pri ljudstvu. In vsakdo, ki se hoče „vriniti v ta trop, ki se poti in trudi“, mora tudi še danes iti v to šolo, da se mu ne izmaliči beseda in se mu po tujstvu ne izneveri pristnost naše misli.

D O S T A V E K

k Finžgarjevem spisu „O slovenski ljudski pesmi“, ki ga je napisal skladatelj Matija Tomc

Kakšna je bila slovenska ljudska pesem po svoji obliki in vsebini v najstarejši dobi, o tem nimamo ohranjenih zanesljivih spomenikov. Le iz nekaterih redkih ohranjenih primerov belokranjske in koroške ljudske pesmi sijejo bolj ali manj prikrito značilnosti naše ljudske pesmi te dobe. Iz teh moremo to-le sklepati: za vzor tem pesmim je služil deloma koral (uradno petje katol. Cerkve), deloma preprosta ljudska instrumentalna glasba. Na kaj opiramo to trditev? Najstarejši ohranjeni napevi ne poznajo takta v našem sedanjem pomenu; pojejo se v prostem ritmu, to se pravi, naglasi ne nastopajo kot v sedanjih pesmih na točno določenih mestih, ampak v svobodnih razdaljah; tudi strogega ritma ne poznajo, ravnaajo se po tekstu; notne vrednosti (celinke,

polovinke...) niso točno določene kot danes; gibale se niso izključno v duru ali molu kot sedanje pesmi, ampak v starih tako zvanih koralnih lestvicah, ki jih je bilo vsaj osem; bile so enoglasne; višanja in nižanja tonov (kromatike) niso poznale; melodija je imela majhen obseg (včasih samo tri tone).

Kolikor bolj se je razvijala umetna glasba, toliko bolj je tudi ljudska pesem podlegala njenim vplivom in pridobitvam. Začela je uporabljati takt; notne vrednosti so dobivale polagoma današnjo točno odmerjeno vrednost (celinke, polovinke...); prevladovati sta začela dur in mol, v novejši dobi celo izključno samo dur; iz enoglasja se je razvijalo dvo- glasje, troglasje pa tja do šestero- in sedmeroglasja (primerjaj koroško ljudsko pesem!); v novejših

ljudskih pesmih naletimo tudi na višanje in nižanje tonov (na kromatiko); melodija je dobivala vedno večji obseg; v nekaterih predelih (Koroška) dobimo melodijo z obsegom desetih ali celo dvanajstih tonov!

Gotovo je tudi, da so v teku časa vplivi socialno višje stoječih slojev prekrili prvoten primitiven značaj ljudske pesmi. Preprosta ljudje so n. pr. v cerkvi ali pri gospodi na gradovih, kjer so tlačanili, slišali petje, različno od njihovega; tuje elemente, ki so jih tam privzeli, so začeli polagoma vnašati v svoje petje. Isto velja za druge ljudske običaje: za ples, za ljudske igre, za obredne prizore. Vse ljudske stvaritve so bile lekoni stoletij vedno bolj inficirane po tujih vplivih, tako da živi, kot smo že rekli, v večini današnjih ljudskih pesmi komaj še zaznaven del prvotnega pristnega izraza.

Med tuje vplive štejemo v veliki meri tudi instrumentalno glasbo. Ljudstvo je svoje prvotno petje spremljalo s kaj primitivnimi instrumenti kot so n. pr. tul iz črešnjeve skorje, svirale iz vrbovine ali bezgovine, volovski rogovi in podobno. Razvoj instrumentov je pa šel svojo pot naprej. Od velikega števila modernih instrumentov je ljudstvo za spremljevanje svojega petja pričelo uporabljati zlasti gosli, klarinet, citre in končno harmoniko. Vpliv teh, prvotno samo petje spremljajočih instrumentov, je bilo čimdalje bolj čutiti tudi v pevski melodiji sami. Pod njihovim vplivom kot tudi pod vplivom malomeščanske in grajske glasbe se pojavijo v ljudski pesmi plesni motivi (peta kola); od velikega števila teh melodij omenimo samo ziljski Visoki rej, galop v ziljskem štehvanju, panonski Marko skače, črnomaljsko kolo-most, idrijsko „Ženka mi v gosti gre“ in vrsto drugih.

Reformacijsko gibanje je naplavilo v našo ljudsko pesem precej nemškega blaga. Isto velja za šolo,

Ljudska:

KOROŠKI REJ

Odlomek

*Godci, stopite na plano,
puške v roke in za mano,
da naša Koroška bo vstala
in Zilja in Miklova Zala.*

kjer je morala mladina prepevati brezdušne, šablonsko ukrojene, glasbeno malovredne pesmi, ki so kvarno vplivale na svežo ljudsko pesem.

Prvotno vsebino ljudske pesmi je ravno tako težko ugotoviti kot prvotni napev. Iz redkih ohranjenih ostankov sklepamo, da so bile slovesno nabožno nastrojene, pa tudi liričnih ljubezenskih momentov ni manjkalo. V poznejših stoletjih so pod vplivom vedno večje socialne diferenciacije dobili razni stanovi svoje pesmi, tako flosarji, tkalci, kovači, mizarji, rešetarji, lončarji, kmečki stan in drugi. Doba vozarjenja je dobila furmanske pesmi; doba narodnega preporoda razne zdravice in napojnice. Vojna obdobja so prinesla junaške in soldaške pesmi. Določene dobe, tako n. pr. reformacija in protireformacija, so vnesle nabožni moment v ljudsko pesem. Ko je bil kmečki stan usuznjen graščakom in brez slehernih pravic, je dobil klic po „stari pravdi“ izraza v krajevnih kmečkih uporih (15. stoletje), ki so pripravljali tla velikim „kmečkim puntom“ v 16. stoletju. Kot je narodnoosvobodilna borba rodila partizanske pesmi, od katerih so nekatere postale ljudska last, tako je doba kmečkih puntov dala vrsto „puntarskih“ pesmi.

Širitelji ljudskih pesmi med narodom so bili poti, potovke, potujoči rokodelci, furmani, božjepotniki, berači in seveda neizogibni študentje.

IZ PRETEKLIH DNI

MOČNIK PETER

Dali so me v šolo, v ono pusto, sre-
pogledno, od vseh strani zadelanó, kjer
ni ne sončnega, belega proda, ne raz-
bitih loncev, ne luknjastih ponev, ne
pipecev brez ročnika in zapeljnov še
celo ne. Samo trde človeku nerazum-
ljive besede so tam in velike črke, na
črno tablo zapisane. (Ivan Cankar).

Težak je za otroka skok iz pro-
stosti v šolo! Vendar pa za šolsko
mladino v Sloveniji šola ni več taka,
kot je bila pred 60 leti. Brez strahu
lahko govori, poje in se zabava v
svojem jeziku. Knjige so slovenske.
Mnogo je izbranih publikacij — Ci-
ciban, Pionir, Pionirski list — koli-
ko raznih knjig za mladino! Ko sem
trgal hlače na šolskih klopeh, za šol-
sko mladino ni bilo listov. Edi-
no, kar nam je bilo na razpolago v
slovenskem jeziku, je bilo nekaj
knjig Krištofa Šmida, Stritarjeve
Jagode in Lešniki, Pod lipo in Ro-
binzon. Redke so bile šole, kjer so
bile te knjige v šolski knjižnici.

Ljudska šola v Šmihelu
pri Pliberku, ki sem jo obisko-
val, je te knjige imela in to je bilo
mnogo za tiste čase. Tedaj je bila
dvorazrednica, saj je imela razse-
žen šolski okoliš, ki se do danes ni
zmanjšal, od Konovec do Strpne va-
si, ter od Rut do Blata. V 1. razredu
je bil pouk slovenski, na podlagi
Prešernovega Abecednika. Poučeval
je nadučitelj Hrberšek, doma nekje
pri Celju. Ostala dva razreda sta
bila utrakvistična, odnosno 3. raz-
red s popolnoma nemškimi poukom.
V nižjih oddelkih petja ni bilo, v
višjih pa smo peli nemške pesmi.
Učitelja zadnjih dveh razredov
Schoefmann in Kranjc slovensko v
šoli nista govorila, dočim je nad-
učitelj rad govoril slovenski, njego-
vi otroci pa niso znali slovenski in

so postali pozneje Nemci. Pri inte-
ligenci je bil to pogost pojav!

Enako urejena je bila tudi sosed-
na šola v Globasnici. Dvorazrednici
v Libučah sta bili istotako utrakvi-
stični s to razliko, da je bilo v 1.
razredu še nekaj slovenščine, v
2. pa že vse nemški, četudi po vseh
teh šolah otrok nemške narodnosti
ni bilo. Najvažnejši učni knjigi sta
bili Prešernov Abecednik in, kakor
na nemških šolah, Lehmanov Deut-
sches Lesebuch.

Šmihel s svojo okolico in sosedne
šole so dale kljub taki ureditvi pre-
cejšnje število dijakov, ki so študi-
rali večinoma na gimnaziji v Ce-
lovcu; nekateri da postanejo po
vplivu domačega župnika duhovni-
ki, drugi pa, da si izberejo druge
poklice.

Tako je domači župnik nagovar-
jal mojega očeta, da me pošlje v
gimnazijo in postanem duhovnik.
Pa tudi nadučitelj Hrberšek se je
oglasil in priporočal učiteljišče ter
opozarjal na veliko potrebo po uči-
teljih. Oče se je kot napreden kmet
odločil za učiteljišče in tako je bila
določena moja življenjska pot. —
Da se bolje naučim nemškega jezi-
ka, me je oče poslal k stricu v Pli-
berk, kjer je bila štiri razredna
nemška šola. Razrednik 4. raz-
reda Tomaž Grah, kljub slovenske-
mu imenu trd Nemeč, je preizkušal
moje znanje nemškega jezika v
razredu pred učenci. Na nemška
vprašanja sem odgovarjal sloven-
sko, kar je izzvalo pri učencih smeh.
Nazadnje sem moral povedati še
abecedo. Takoj začnem: a, b, c, č,
kakor sem se naučil na domači šoli.
Učenci vsi v krohot, jaz pa v jok! Po
enem letu šolanja sem znal abecedo
pravilno in nemški dovolj ter pre-

kosil vse, ki so me preje zasmehovali radi slovenščine.

Na tej šoli pa se nismo naučili samo nemškega jezika, tudi vzgoja je bila popolnoma nemška. Tako smo brez premišljanja peli: „Ich bin ein deutscher Knabe“, ali pa: „Hoch vom Dachstein an“, četudi je bilo v razredu le par nemških otrok, vsi drugi iz okolice pa Slovenci kakor jaz. Pri zgodovinskem pouku nikoli nismo ničesar zvedeli o Slovencih ali Slovanih, dobro pa smo vedeli, kako so živeli in se bojevali „die alten Deutschen“ in katere bogove so častili. Tako je šola neopaženo zastrupljala naša srca, da smo v Nemcih videli nekaj vzvišenega nad manjvrednimi Slovenci, ali kakor so nas imenovali „Bindižarji“. Prireditve, seveda vse v nemškem jeziku, so le še pospešile duševni razvoj v to smer.

Nekega septembrskega dne 1901 sva z nadučiteljem Hriberškom odpotovala v Celovec na učiteljsišče. Tedaj je bil pogoj za sprejem dober posluš. Ker sem se bil že kot učenec ljudske šole pri raznih učiteljih naučil svirati violino, sem bil brez nadaljnjega sprejet, obenem pa tudi v Egerjev učiteljski seminar. V tem domu smo imeli vse brezplačno, le kosilo smo si morali drugod sami poiskati. Nekateri moji tovariši so dobili kosilo pri boljših družinah, brezplačno, drugi pa smo se hranili v Ljudski kuhinji, kakor drugi delovni ljudje tistega časa. Kosilo smo dobili že za 4 krajcarje. Postreči si je moral vsak sam.

Na učiteljsišču. Študij na učiteljsišču je trajal 5 let. Vsak dijak, ki ni prišel iz gimnazije ali meščanske šole, je moral eno leto obiskovati pripravnico, v kateri je dobil potrebno temeljno znanje za uspešno obiskovanje učiteljsišča s štirimi letniki. Slovencev nas je bilo samo 3, od 1. letnika dalje pa 4. Za Slovence je bil pouk slovenščine obvezen; poučeval je prof. Josip

Apih. Tudi on je preizkusil naše znanje slovenščine. Bilo je seveda porazno! Govorili smo v narečju, pisali z gotico in po nemškem pravopisu celo krajevna imena. Potrebne učne knjige, Sketovo Sl. čitanko za gimnazije in Janežičevo Sl. slovnico za gimnazije, smo dobili na učiteljsišču. Tudi nam je prof. Apih iz šolske knjižnice posojal razne slovenske knjige. Ta profesor je bil edini Slovenec na zavodu, vsi drugi so bili Nemci. Od njega je bil odvisen ves slov. učiteljski naraščaj. Bil je moj profesor vseh 5 let, a ne samo za slovenščino, temveč tudi za zgodovino, predavatelj kot jih je malo. Vzpodbujal nas je in spretno izrabljaj slov. slovstvo, da vzbudi v nas narodno zavest in zanimanje za slovensko književnost. Ob vsaki priliki je opozarjal na naše velike može in tako pobijal čut manjvrednosti, ki smo ga prinesli s seboj na zavod. Radi svoje objektivnosti in ker je bil dober predavatelj, je bil od vseh dijakov spoštovan.

Na učiteljsišču je poučeval v zadnjem letniku učni postopek (metodiko) pri pouku nemščine na utrakvističnih šolah Koroške učitelj Prežern, ki je sestavil na podlagi svoje metode tudi knjigo za učence, tako zvani Abecednik. Vsak Slovenec, ki je obiskoval za časa Avstro-Ogrske utrakvistično šolo, pozna to knjigo. Prežern trdi: Slovenski pouk po šolah ni potreben, saj slovenski zna vsak učenec, ko pride v šolo. Nemški jezik, kot drugi deželni jezik, je vsakemu Slovincu potreben, zato naj se ga že v ljudski šoli nauči. Nemškega jezika se je mogoče naučiti le z govorom. Zaradi tega je treba s poukom nemškega jezika začeti čimpreje, torej če le mogoče že s 1. šolskim letom. Poseben nazor ni nauk v slovenščini je treba nado-mestiti z nemščino. Postavljena pravila so temelj utrakvističnih šol. Posebnost Abecednika je prevajanje slovenskih besed v nemščino.

O narodni zavednosti slovenskih dijakov na učiteljišču spočetka ni bilo govora, polagoma pa nas je okolje, nemški tovariši, časopisi in publikacije, po svoje vzgajalo, a tudi splošni politični položaj je storil svoje. Naša samozavest je rasla z vsakim letom in z njo vedno večja medsebojna povezanost, posebno, ker je z vsakim letnikom število Slovencev naraščalo. Politik dr. Lambert Ehrlich je takoj spoznal važnost učiteljskega naraščaja za slovensko strankarsko politiko na Koroškem. Vabil nas je k sebi, posejeval slovenske knjige, tolmačil političen položaj, z nami razpravljal narodno vprašanje na Koroškem, obenem pa nas neopaženo zastrupljal s klerikalizmom. Ker je kmalu spoznal moje zanimanje za politična vprašanja, mi je dajal „Rimske ka-

tolike“. Dosegel je s tem ravno nasprotno, postal sem še bolj narodno zaveden in nasprotnik klerikalizma.

Na vadnici, ki je bila 4. razredna in združena z učiteljiščem, je poučevalo troje Nemcev in Slovenec prof. Anton Kovačič.

Po maturi 1. 1906 nas je 3 Slovencev zapustilo učiteljišče, toda moja dva tovariša, četudi Slovenca, nista šla po težki poti slovenskega učitelja med narod, nego sta raje izbrala pot, ki jo je hodila tedaj večina učiteljstva proti svojemu narodu — z Nemci. Za njiju velja F. Ellerjeva:

Bil je tiste vrste, ki izdaja rod svoj iz prepričanja, tistih duš, ki brez nemškega raja jim ni gazveličanja.

Prvo službeno mesto - šola v Kotljah

Jamnica s svojo kotlino, ki so jo od severa, vzhoda in zahoda obdajali srednje visoki hribi, od juga pa mogočna, širokopleča gora s skalnatim, razritim čelom, tem visokim znamenjem, vidnim od Visokih Tur pa do krivastih mej, je ležala kakor v prelepi zibelki. Moral si verjeti samoljubnemu zatrjevanju ondotnih prebivalcev, da je Jamnica, ležeča med vzhodnimi Karavankami, Pohorjem in laboškimi planinami najlepši kraj dežele.

(Jamnica, Prežihov Voranc).

Drugi dan po maturi sem že imel v žepu dekret za podučitelja v Kotljah. Tedaj je zelo primanjkovalo učiteljev, posebno pa takih, ki so znali slovenski. Pri deželnem šolskem svetu so izjavili, da bi bilo treba vsakega slovenskega učitelja razdeliti na tri dele! Nam ni bilo treba čakati na službo.

Tedaj je bila šola v Kotljah dvo-razredna, prostora pa je bilo v poslojju le za 1 učilnico in stanova-

nje nadučitelja Pintarja. Za 2. razred je krajevni šolski svet najel lepo sobo pri Žerjavu v bližini letovišča „Rimski vrec“ ali kakor domačini pravijo: „Pri kisli vodi“. Tu sem kot mlad učitelj — podučitelj pričel svoje delo. Poslopje je na prav lepem mestu, blizu gozdička ob potoku, le mlin tik poslopja nam je vsak dan pel svojo pesem: klip, klap. Včasih pa smo to pesem tudi sami peli, četudi je po strogi uredbi deželnega zakona bil pouk v tem razredu — izključno nemški. Značaj šole, utrakvistične šole je bil, čim hitreje usposobiti učence, da sledijo nemškemu pouku, ker na ta način na višji stopnji že lahko namestijo učitelje nemške narodnosti. Tako je že v 2. oddelku 1. razreda bil pouk povečini nemški po Prešernovem Abecedniku. Nadučitelj Pintar je bil sicer slovenskega rodu, Ziljan, vendar nemškega mišljenja, ter tako podpiral vse akcije Nemcev v kraju (Schulverein, Süd-

mark). Ni ga motilo dejstvo, da so bili vsi učenci slovenske narodnosti, razen otrok dveh priseljenih Nemcev. Tudi Pintarjev naslednik Fleiss je bil Ziljan, rodом Slovenec, ki se ni mnogo razlikoval od njega, morda v tem da je bil strasten lovec.

Pred mojim prihodom v Kotle je tu poučeval tudi moj tovariš iz učiteljišča Franc Aichholzer, znan koroški borec za slovensko šolstvo, za tem pa Nemca Skalka in Mueller, protestant iz Šlezije.

Šolo v Kotlejah je obiskoval tudi pisatelj Lovro Kuhar, ki jo je ovekovečil v „Solzicah“, svojega učitelja, nadučitelja Pintarja pa v knjigi: „Od Kotelj do Belih vod“. Kraj sam in Kotelce, njih vrline in slabosti v dobi po prvi svetovni vojni je opisal v romanu „Jamnica“.

Delo slovenskega učitelja ni bilo lahko, bil je med dvema mlinskima kamnoma. Spodaj slovensko ljud-

stvo, za katero je dolžan posvetiti svoje delo, zgoraj nemški tir šolstva. Tedaj sem prvič v praksi spoznal, da šola je in ostane politikum.

Novi občinski odbor z narodno zavednim županom Ragorškom na čelu je potreboval občinskega tajnika. Prevezel sem ta posel, da pomagam, da koristim občanom, pa tudi da spoznavam prilike, v katerih žive starši in šolska mladina. Novi občinski odbor je bil delaven in v narodnem oziru borben, četudi sta v njem bila kot veleposestnika-virilista dva priseljena Nemca, lastnik Rimskega vrelca E. Osiander in M. Katz, posestnik kmetije na Brezju (Pirkhof). Pri naslednjih državno zborskih volitvah je tudi občina Kotle pripomogla k izvolitvi slovenskega poslanca Grafenauerja. V šolskem svetu so bili istotako napredni možje, saj so zgradili novo šolsko poslopje, ki je bilo gotovo l. 1907 na jesen.

Šest let severno od Drave

Ko so bile volitve v državni zbor končane, me je šolska oblast 1908. leta premestila severno od Drave pred vrata Velikovca, k Sv. Petru na Vašinjah. Pokrajina med Velikovcem, Grebinjem in Rudo, polja, travniki in gozd, nima nobene večje naselbine, ki bi bila nekako središče. Cerkev Sv. Petra, na nizkem raztegnjenem hribu je vidna daleč naokrog. Poleg cerkvice stoji stara graščina, šola in župnišče. Te štiri stavbe tvorijo središče ravnine, dočim so vasi in posamezne hiše raztresene po vsej širni ravnini. Naselje okrog tega središča pa ima lepo slovensko ime Zg. Sele. Pogosti so primeri, da so cerkveni patroni nositelji imena občine, tako tudi tukaj. Imena svetnikov so pripravnejša, da se z njimi da slovenski pokrajini videz nemške dežele, kakor pa slovenska krajevna imena,

ki jih ni mogoče kar tako spreminiti, ponemčiti.

Šola pri Sv. Petru na Vašinjah je bila istotako dvorazredna in enako organizirana kakor prej omenjene šole v Podjuni. Pouk je bil v 1. razredu po Prežernovem Abecedniku, v 2. razredu pa smo uporabljali le nemške učne knjige. Nadučitelj Velikonja, po rodu Slovenec iz Ziljske doline, kolikor toliko večš slovenščine, je poučeval v 1. razredu, kakor je to vsepovsod bil običaj. Meni je pripadel 2. razred. Bil je zelo skrben in natančen šolnik, ki je vestno vršil dolžnosti svojega poklica in mogel dodeljenemu učitelju služiti za zgled. Kakor drugi, tako je bil tudi on nemškega mišljenja, vendar s prebivalstvom ni imel stikov. Za 2. razred je bil predpisan pouk v nemškem jeziku, vendar nisem mogel preko tega, da bi se ne

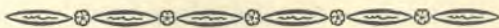
razgovarjali v slovenskem jeziku, saj ni bilo v razredu nobenega Nemca. V občini sta živela le dva Nemca in sicer neki cestar in upokojen stotnik, kljub temu je moral biti pouk nemški! Ko je bil nadučitelj premešččen, sem po razpisu postal nadučitelj, kar je tedaj mnogo pomenilo. Na šoli sta službovala dva Slovence po rodu Ziljan in Rožan, vendar brez potrebe slovenski ni sta govorila. Nazadnje je prišel na šolo Nemeec Sorko, ki je pustil učiteljski poklic in postal pozneje častnik v avstrijski vojski ter kot tak padel v boju s Hitlerjevo vojsko. Po mnenju nadzornega organa je bilo na šoli premalo nemškega duha, zlasti zaradi tega, ker učenci čitajo slovenske knjige in publikacije, posebno kvarno da vpliva na učenca čitanje „Zvončka“. Vsa opozorila, da pustim posojanje slovenskih knjig in Zvončka, so ostala brez uspeha, mladina pa je pridno čitala.

Sv. Peter je spadal v politično področje poslanca Nageleta v Velikovcu, odnosno v območje velikovškega Schulvereina in Suedmarke. Tako je seveda morala občina biti pod vplivom velikovških Nemcev posebno preko zvestih pomagačev nemčurskih veleposestnikov in zadolženih kmetov, odvisnih od nemške velikovške mesne hranilnice. Potrebno je bilo dobiti občino v slovenske roke. Slučaj je nanesel, da sem postal občinski tajnik. Tako je bila dana najugodnejša prilika, da pridem z občani v stik in pripravljam tla.

Šentpeterski fantje so radi prepevali in tako smo ustanovili „Pevsko društvo ‚Lisna‘“, ki je sodelovalo pri raznih prireditvah v kraju in v Velikovcu. Pevske vaje so bile deloma v šoli, deloma pri Hudelistu na Potoku. Razumljivo, da so se iz pevskih vaj rodili debatni večeri, na katerih smo razpravljali o narodnih problemih in političnih akcijah. Tako se je zbral iz pevcev kader mla-

Manfred, Manica in Juta iz igre „Zadnji vitez Reberčan“ na Radišah

dih narodno zavednih delavcev. Ustanovili smo tudi čebelarstvo podružnico, ki ni bila le strokovna organizacija. Tudi pri tej ni šlo brez politike.

Prišle so občinske volitve. Slovenska stranka je imela za kandidata starega župana kmeta Jurija Rutarja, nemška pa lastnika grajščine Andreja Sterscheta. Oba sta storila, kar sta mogla, da zmaga njihova stranka. „Freie Stimmen“ so tedaj pisale: „Mentel Tone und der windische Oberlehrer M. laufen sich die Fuesse wund“. Boj je bil tako oster, da so se volitve vršile dvakrat. Volitve so izpadle v naš prid. Ker pa je neki naš volilec prejel glasovalnico na predvečer volitev namesto na dan volitev, je oblast volitve razveljavila in razpisala ponovne volitve v prepričanju, da bodo te volitve za Nemce ugodnejše. Zgodilo pa se je ravno nasprotno. Ponovne volitve so nam prinesle še večjo zmago; v 2. in 3. razredu so Nemci popolnoma propadli, v 1. razredu pa so prodrli virilisti, nemčurski posestniki. S temi volitvami sem si nakopal sovražstvo velikov-

ških Nemcev, kajti dobro so vedeli, kdo je povzročitelj tega, da je prišla prva občina severno od Drave v slovenske roke. Obdolžen sem bil, da pripravljam „stranko malih ljudi“ in motim mirno sožitje Slovencev in Nemcev. Podvzete so bile akcije za mojo odstranitev, toda „Katoliško politično društvo v Celovcu“ je po poslancu Grafenauerju vse preprečilo.

V tej dobi je v slovenskem delu Koroške število narodno zavednih slovenskih učiteljev že znatno naraslo in je bilo precej slovenskega naraščaja na učiteljišču. Theodor Veiter ugotavlja v svoji knjigi „Die slowenische Volksgruppe in Kärnter“ število slovenskih učiteljev s stavkom: „Število slovenskih učiteljev sicer ni bilo tako veliko kakor število dvojezičnih in slovenskih šol, toda Slovenci so se mogli zaradi zapostavljanja v tej zadevi le priložnostno pritoževati“. Šolska oblast pa je bila drugega mnenja. Kmalu je opazila nevarnost, ki preti „nemški šolski stavbi“ v slovenskem delu Koroške, ako bi število slovenskih učiteljev preveč naraslo in storila je primerne ukrepe. Pričela je ovirati sprejem slovenskih učencev na učiteljišče, slovenske absolvente učiteljišča pa je namestila po nemških šolah Koroške. Učiteljstvo Koroške je bilo ne glede na politično pripadnost organizirano v organizaciji: „Kärntner Lehrerbund“. Vedno večja je bila potreba po enotnosti v narodno obrambnem in prosvetnem delu slovenskega učiteljstva in druge slovenske inteligence. Nastalo je društvo „Korotan“, ki so ga tvorili učitelji in akademiki. To društvo je prineslo novega duha med učiteljstvo, ki se je čutilo v strokovni organizaciji vsled politične napetosti vedno bolj tuje. Končno so slovenski učitelji izstopili ter se včlanili v novem društvu, ki je imelo dva od-

seka, učiteljski odsek in odsek akademikov. Društvo je delovalo narodno-obrambno, zbiralo statistične podatke o narodnem položaju, prirejalo sestanke, gojilo družabnost. Škoda, da se je med 1. svetov. vojno izgubil ves arhiv. Zadnji predsednik je bil Janežič, ki je bil ob pričetku vojne nekje v Dalmaciji pri vojakih. Kot predsednik je odgovarjal za časopise, ki jih je „Korotan“ širil med narodom. Med drugim je prihajal iz Amerike „Glas naroda“, ki pa je prinašal karikature cesarja Franca Jožefa. Zaradi tega je bil tov. Janežič zaprt. Kaj se je z njim zgodilo, mi ni znano.

Glavna naloga šolskega odseka je bil boj proti ponemčevalni utrakvistični šoli in Abecedniku. Postavljena je bila zahteva, da naj bo pouk v slovenskem jeziku, nemščina pa poseben učni predmet, kakor je to uvedeno na štajerskem, kjer utrakvističnih šol ni. Pouk nemščine naj bo po metodi prof. Schreinerja, po kateri se uvaja v nemščino z živim govorom v zvezi z okolico in slikami brez prevajanja slovenskih besed v nemščino. Abecednik je končno izginil iz šol in uvedena je bila Maklinova začetnica, ki pa ima zopet druge hibe. Ker se je po utrakvističnih šolah pouk slovenščine po 3 ure na teden, kakor ga je dovoljeval odlok dežel. sveta iz l. 1890, opuščal ali sabotiral na razne načine, je naša borba imela za posledico, da je bil na zahtevo občin, krajevnih šolskih svetov, staršev, pa tudi učiteljev samih slovenski pouk ponovno uveden. Na merodajnem mestu so sicer potrdili našo trditev, da je mogoče na predlagani način nemščino preje in boljše naučiti, kakor je to mogoče z načinom, ki ga predpisuje šolska odredba. Toda novi način pouka in druga ureditev šol bi germaniziranje ne pospeševala, ker bi učencu pokazala tudi lepoto in vrednost slovenskega jezika. Seveda pa

ostane tudi tu glavno vprašanje v šoli še vedno — učitelj, ki je bil po večini nemškega mišljenja!

„Korotan“ si je zastavil tudi nalogo, skrbeti za učiteljski naraščaj in sicer organizacijsko. Ustanovljena je bila organizacija dijakov, ki je skrbelo, da se narodna zavest dvigne, da se dvigne znanje slovenščine in dijaki seznanijo s slovensko literaturo in političnimi vprašanji. Dr L. Ehrlichu je kljub temu uspelo, da je slovenske dijake delil na dva tabora — liberalce in klerikalce, ki sta se sovražila tako, da med seboj nista občevala. Končni uspeh njegovega dela pa je bil, da so njegovi pristaši odpadli in postali nemčurji.

Splošen političen položaj pa je zaradi dogodkov na Balkanu postal vedno bolj napet in končno je prišlo do atentata na prestolonaslednika Ferdinanda v Sarajevu. Na ta dan je bilo pri Sv. Petru žegnanje in gostilničar Stersche je imel veselico s plesom. Ko je novica prodrla do Sv. Petra, bi Stersche kot velik avstrijski patriot moral konča-

ti s plesom in veseljačenjem, v znak žalovanja pa razobesiti črno zastavo. Tega pa ni storil, nego se je plesalo dalje. Mene seveda to ni motilo. Ko pa so žentpetrski fantje na predvečer Cirila in Metoda streljali in kresili, kakor je to bilo običajno, so orožniki letali od hiše do hiše in vpraševali po storilcih.

Pomorsko društvo „Oesterreichischer Flottenverein“ je organiziral propagandni izlet ob obali Jadrana in sicer od Trsta do Pule. Iz vsakega okraja Avstrije sta bila določena po 2 učitelja, za velikovski okraj tov. I. Feinik in jaz, za kontrolo pa se je udeležil tudi okrajni šolski nadzornik Socher. Potovanje je bilo brezplačno in trajalo 8 dni. Organizirano je bilo tako, da smo se ustavili le v nemških hotelih, da bi izletniki dobili vtis, da je obala nemška. Toda v pristaniščih se je zbrala narodno zavedna množica, ki je z živjoklici preklicala hajlanje. Tudi med izletniki samimi je prišlo do sporov in je vodstvo imelo težavno nalogo s poravnavanjem sporov. Že na potu nazaj pa je vse govorilo, da bo vojna.

Pričetek prve svetovne vojne

Vrnil sem se s potovanja zvečer in kajpak bil potreben počitka. Toda zjutraj ob treh me zbudi selokrajnega glavarstva v Velikovcu in obvesti, da je mobilizacija. Obvestilo sem mirno vzel na znanje in se vlegel, namesto da stopim do župana in kot občinski tajnik ukrenem vse potrebno za mobilizacijo. Kljub temu je mobilizacija v redu potekla. Na vseh prometnejših mestih so viseli plakati in načrt poteka mobilizacije, ki ga je morala izvesti občina, je bil izveden. Vojaški obvezniki so odhajali kamor so bili pozvani, življenje pa tje na zunaj mirno teklo naprej. Polagoma pa se je začel političen položaj ostriti, pri-

čelo se je iskanje krivcev, srbofilov in našli so jih v narodno zavednih ljudeh, ki so bili prijatelji osovraženih Srbov. Tudi mene je zadelo. Že delj časa sem bil velikovskim nemškim veljakom v napoto, sedaj je končno prišel čas, da se me rešijo. Pričele so „Freie Stimmen“ in mi očitale razne prestopke in zaključile, da tak vzgojitelj spada „hinter Schloss und Riegel“. Orožniki so dobili nalogo, da obdolžitve preverijo in ugotovijo eventualno še druge prestopke. Posebno agilen pa je postal grajščak Stersche, ki se je sedaj maščeval, ker je kot župan propadel. Obdolžili so me, da sem v zvezi z atentatorji, da sem orga-

niziral stranko malih ljudi, da sem organiziral za Cirila in Metoda streljanje in kresove, da hujskam prebivalstvo in da sem učencem delil „Koledarček“, ki ga je izdala Družba Sv. Cirila in Metoda, in da sem oviral mobilizacijo. Torej krivde dovolj. Posebno „koledarček“ je bil obremenilen. Na platnicah je bilo posvetilo: „V spomin na šolsko dobro!“ s podpisom in pečatom. V njem je bilo namreč objavljenih 10 zapovedi za Slovence. Najnevarnejša se je glasila, da so Slovenci, Hrvati in Srbi bratje. Koledarček je bil po oblasti odobren in v času, ko je izšel, brez nevarnosti, toda sedaj so Srbi naši sovražniki! Pojavil se je nekega dne okrajni stražmojster, da pobere koledarčke. Žal mu nisem mogel ustreči, ker sem bil vse izvode razdelil učencem.

Treba v pregnanstvo

Bil sem si na jasnem, da so neki ukrepi proti meni v teku. V vojnem stanju seveda slovenska politična stranka ni pomenila nič. Nekega dne meseca julija 1914 dobim dekret o premestitvi po službeni potrebi v Flattach v Moellsko dolino, torej med Nemce. Proti premestitvi sem se pritožil skozi vse instance, celo na Najvišje sodišče na Dunaju. Kakor prejšnje instance, je tudi to mojo pritožbo zavrnilo. S tem sem pridobil pol leta na času. List „Freie Stimmen“ pa je s svojimi članki skrbel za mojo popularnost in tako dobim od krajevnega šolskega sveta v Flattachu brzojavko, da mi ne dovoli prestopiti praga šole. Brzojavke sem seveda bil vesel v mnenju, da bo sedaj šolska oblast premestitev preklicala. Toda deželni šolski nadzornik Benda me je tolažil, češ, naj me ta premestitev ne moti, ker bo gotovo meni le v korist, kar pa se tiče brzojavke, bo že sam uredil.

Odpotoval sem z družino sredi februarja 1915 v največjem mrazu

in snegu iz vzhodnega dela Koroške do skrajnega zapada. Kljub brzojavki pa smo bili prijazno sprejeti. Med drugimi je bil prisoten tudi Noisternik, milijonar, star 90 let, ki se je od navadnega drvarja povzpel do milijonarja. Vsem pa ni šlo v glavo, kako da govorimo nemški pravilno. Imeli so o meni radi člankov v „Freie Stimmen“ vse drugačno mnenje. Vstop v šolo mi seveda nihče ni zabranil.

Komedija pri okrajnem glavarju

Po nastopu službe pa se je bilo treba predstaviti šolskemu nadzorniku. Prihodnji četrtek se torej odpeljem na okraj v Spittal ob Dravi, kjer se mu predstavim. Sprejel me je prileten mož sivih las prav prijazno. Dal mi je vsa potrebna navodila in končno rekel, naj se zglašim še pri okrajnem glavarju Pavlowskyju. Ker pa njega ni bilo tedaj v uradu, se odpravim proti domu. Toda čez par dni dobim od okraja, da se moram prihodnji četrtek javiti okrajnemu glavarju. Prihodnji četrtek se torej javim tudi njemu. Najpreje sem bil opozorjen na to, da se nisem predstavil predsedniku okrajnega šolskega sveta, torej njemu. Pojasnil sem, da sem se javil šolskemu nadzorniku, njemu se pa nisem mogel, ker ga ni bilo v uradu. Takoj pritisne na zvočec in vstopi sluga. Vpraša ga, če sem bil pred osmimi dnevi tu. Sluga me pogleda od glave do pete, nazadnje pa hladnokrvno odgovori, da ne. Skliceval sem se na šolskega nadzornika, ki lahko priča. Sedaj pa je pričela pridiga. Gospod okrajni glavar je stopil razkoračeno pred me in naštel je vse, kar je o meni čital v „Freie Stimmen“ in „Bauernzeitung“. Mojih ugovorov in pojasnil ni poslušal, končno pa zagrozil, naj ne poskušam slavizirati Moellske doline, ker bi sicer našel sredstva, da to prepreči. Vpra-

šam ga še, če verjame, da je ena oseba v stanu slavizirati nemško dolino in že v vojnem času. Na to vprašanje ni dal odgovora, nego me odpustil. Tako je bilo komedije konec!

Moellska dolina in narodno blago

Moellska dolina je za Slovence zanimiva, ker so tu nekdanj prebivali naši predniki. Imena krajev, naselbin, reber, potokov, njiv, hiš, so še danes nepobiten dokaz za to, da so Slovenci naseljevali dolino do Visokega Kleka (Flattach, Obervellach, Zemslach, Auernik, Ferher, Gradišnik, Unterklančnik itd.) V mapi n. pr. kraja Heiligen Blut ni; to ime je nastalo šele s cerkvijo. Pač pa je tu Pastereen in Hof. Deželni žolski nadzornik Jos. Palla v svoji knjigi

o Koroški ugotavlja, da so prebivalci Moellske doline ohranili boljše slovenski tip nego ostali Slovenci Koroške. Pričel sem zbirati gradivo po mapah, po hišnih seznamih občin itd. Pa se je našel v kraju Winklern nek večni študent, ki mu moje delo ni ugajalo. Prijavil je to žolski oblasti, ki je uvedla proti meni disciplinski postopek. Pa tudi „Freie Stimmen“ se je spet oglasila, da zbiram podatke, da bi bila Moellska dolina na podlagi teh podatkov priključena k Jugoslaviji. Konec vojne je disciplinski postopek ustavil. Zbirko imen iz Moellske doline mi je v drugi svetovni vojni uničil okupator, ko sem bil izseljen v Bosno.

Dne 31. decembra 1918 sem se vrnil preko demarkacijske črte ob Krki v domovino, srečen, da sem se rešil štiriletnega pregnanstva.

Bežni spomini na čas pred tridesetimi leti

Leta 1918 opazimo že iz različnih odredb okrajnega glavarstva v Beljaku bližajoči se polom Avstro-ogrske monarhije. Že meseca septembra in oktobra je začel v slovenski občini Loga ves in Škofiče ob Vrbskem jezeru slovenski župan Josip Šaler-Martin na Trebinji pri št. Ilju zbirati fante in može za tako imenovano Narodno stražo, da brani slovenske interese med Dravo in Vrbskim jezerom. Konec oktobra 1918 se je gnala Avstrija razsula in Narodna straža je stopila v akcijo. Preprečila je, da bi se s fronte vračujoča ogrska vojska vračala skozi slovenske občine Logaves—Škofiče—Hodiše, Zgornja Vesca—Bilčovs, Kotmara ves. S slovenskimi znaki in oborožena je Narodna straža odvracala vojsko na severno stran in sta tako večji nered in ropanje izostala. Novembra pa so že začeli avstrijski Nemci zbi-

rati prostovoljce, tako imenovane Volkswehrovce, češ, da je slovenski del Koroške ogrožen po Jugoslovanih. Center teh komand Volkswehra je bil v gradu v Vrbi pod poveljstvom kapetana Egelseerja. Naša Narodna straža je bila ves čas pripravljena in par krat tudi odvrnila napad na linijo Drava—Vrbsko jezero.

Začetkom decembra je iz Vrbe prišel na župana v občino Logaves ukaz, da mora nemudoma izročiti slovensko občino — Volkswehrovskemu poveljstvu iz Vrbe. Še tistega dne proli večeru so prišli na Trebinjo trije oficirji in civilist Möslacher-stari, oboroženi s pištolami in zahtevali predajo občinske pisarne. Toda župan, jaz in občinski svetovalci smo v hiši natihoma zbrali Narodno stražo. — Ko so prišli oficirji iz občinske pisarne, seveda brez uspeha, je stala pred hišo

Narodna straža, 100 mož kot en zid, da so oficirji vsi preplašeni in blede takoj zbežali nazaj k županu v občinsko pisarno in prosili za spremstvo do svojih konj. Župan jim je še enkrat povedal, da je to slovenska občina in ta četa njegova straža, nakar so bili razoroženi in s konji odslovljeni. Pred odhodom pa jim je Narodna straža zapela še borbeno narodno pesem. Nekaj dni nato je Volkswehr neko noč zasedel vse prevoze čez Dravo od Trebinje pa do Rožeka, vendar smo ga še isto noč razorožili in poslali nazaj v Vrbo.

Južno od Drave pa gor do Podkloštra so stale Narodne straže in jugoslovanski prostovoljci pod vodstvom poročnika Ludvika Primožiča v št. Jakobu v Rožu. Ker smo na levi strani Drave spadali že v področje komandanta Primožiča, je Volkswehr dne 18. decembra 1918 navalil z vso vojaško opremo in na konjih približno 400 mož in tako onemogočil delo Narodne straže v občini Logaves. Številni člani z županom so se morali zaradi premoči soldateske umakniti čez Dravo. Iskanje orožja je bilo brezuspešno in ker niso dobili in mogli aretirati mojega očeta — župana Šalerja, so vzeli mene kot talca s pripombo, da bom ustreljen, če bodo čete južno od Drave streljale na Volkswehr. Da nisem bil kot talec na poti proti Vrbi usmrčen, se imam zahvaliti tovarišu Mihi Čenc (zdaj na Jesenicah), ki je bil južno od Drave pri Dravljah komandir Narodne čete. Ker me je spoznal, ko so me kot civilista odvedli Volkswehrovci s seboj, je prepovedal streljati. Tako sem bil živ prigan v Vrbo in tam šele aretiran in odgnan v celovške zapore. Zaradi represalij, ki jih je zaradi moje aretacije poveljnik poročnik Primožič izvedel v Rožu, so me po nekaj dneh spet izpustili iz ječe na svobodo.

Že tega časa smo vodili trdo bor-

bo proti zagrizenemu tiranu in tlačitelju slovenskega življa na Koroškem in že takrat so bili med našo četo fantje in možje kot so Sumper Joža-Hobjan, Brežan Zdravko (zdaj v Mojstrani) Vinc in Rudl Gröblacher, Lovro Kramer-Janšej, Kernjak Pavle, Arnold Černic, Maks Černic (usmrčen v Dachau-u) Rainer, Schleicher itd. Sledil je zimski čas in neprenehoma so se vrstile hišne preiskave in preganjanja in zasliševanja zavednih naših ljudi. Dne 5. januarja 1919 pa se je začela volkswehrovska ofenziva od Podkloštra do Rožeka in naprej ter močan naval iz Vrbe čez Dravo pa tja do Področčice, kjer so slovenske čete kljub premoči uspele obdržati samo še važni predor skozi Karavanke. V Rožeku je ta dan v boju padlo večje število slovenskih fantov in je bil v svoji hiši ustreljen kmet pd. Habernik v Šmartnu pri Rožeku, ker ga je soldateska po krivičnem dolžila, da je volkswehrovcem zavrtal luknje v ladjo, ko se je večje število Volkswehrovcev pri prekrcavanju čez Dravo vtopilo.

Ker so švabski mogočnejši spomladi 1919 nekako zvedeli, da pridejo močne edinice Jugoslovanske armade na Koroško, so se začele koncem aprila številne aretacije zavednih in vidnih koroških Slovencev od Šmohorja pa do Pliberka. Najmanj 500 moških in žensk so prignali 30. aprila v zapore Jezuitske kasarne v Celovcu, kjer so nad 50 do 70 oseb stisnili v en sam majhen prostor. Ko so vse registrirali, so nas po nekaj dneh predpoldan odgnali iz kasarne skozi glavne celovške ulice, kjer so nas celovški Nemci pretepali, kamenjali in opljuvali, dokler nismo dospeli na kolodvor. Nato se je začela vožnja, brez da bi vedeli, kam nas bodo odvedli. Policija je govorila o Italiji ali Nemčiji. Vlak je vozil proti severni Koroški in iztovorili so nas v Spittalu, kjer so nas ponovno zaprli.

Čez nekaj dni so vse skupaj odgnali v takozvani „Litzlhof“ (Deželna kmetijska šola). Tam se je pričelo ponovno zasliševanje in poniževanje. Hrana je bila zelo slaba. Ko je Jugoslovanska armada zasedla slovensko Koroško s Celovcem vred in je za nas vzela nekaj nemškutarjev kot talce, je policija začela tudi v Litzlhofu vsak dan po nekaj internirancev izpuščati na njihove domove. Življenje v internaciji nikakor ni bilo lahko, toda kljub vsem šikanam smo interniranci prepevali, da je strmela vsa okolica.

Ko je pribežala v Litzlhof tudi deželna vlada iz Celovca, so še ostale Slovence prepeljali iz Litzlhofa v barake Trebesing v dolino Lizare.

Na zadnje nas je ostalo še 12 moških in tri ženske. Vseh 15 so nas odgnali v Gmünd, kjer smo ostali internirani do konca septembra in izpuščeni šele na intervencijo jugoslovanskih in francoskih oblasti. Pod nadzorstvom policije so nas izgnali čez Špilje na Štajerskem v Jugoslavijo, od koder smo se smeli šele pozneje vrniti na svoje domove.

Tako so že pred 30 leti preganjali in zapirali zavedne koroške Slovence, ki so se upali pokazati svojo pripadnost k matičnemu narodu. Toda uspeh je bil le ta, da so vse občine med Dravo in Vrbskim jezerom glasovale z večino glasov za Jugoslavijo.

Del slovenskih internirancev v Litzlhofu, sede od leve na desno: Gabriel Miha, gostilničar, Št. Janž v Rožu, Vošpernik Matija, župan, Vernberk, Dr. Rožič Valentin, profesor, Celovec, Paul Janko, trgovec, Rožek; — stoje od leve na desno: Pasarič Josip, trgovec, Bistrica v Rožu, Šaler Janko, Trebinja pri Št. Ilju, Arnejc Fani, Žrelec pri Celovcu, Renko Josip, trgovec, Borovlje, Arnejc Katica, Žrelec pri Celovcu, Prosekar Matija, Kotmara ves, Cenc Miha, Reka pri Št. Jakobu v Rožu, Schleicher Miha, gostilničar, Logaves, Šäfer Adele, Žrelec pri Celovcu, Dr. Pirnat, učitelj, Žrelec pri Celovcu, Ferjančič, uradnik, Celovec.

PO KOROŠKIH KARAVANKAH

Izmed naših pogorij nosijo Karavanke najbolj tuje, nekako romantično zveneče ime. Mogel bi kdo misliti, da je začetek te besede „kara“ turškega izvora; temu pa ni tako, jezikoslovci so dognali, da je ime Karavanke keltsko. Šele dobrega pol stoletja je pri nas udomačeno, odkar so ga učenjaki izkopali iz starih foliantov. Dognali so tudi, da pomeni to ime: kameniti travniki. Prvi del besede imamo še v naši besedi čer. Korošci okoli Obirja pravijo: ker, Nemci pa Karr. Od znanca sem slišal, da besedo Karavanke poznajo tudi Ličani; na trgu na Sušaku namreč ponujajo okoličanke zgodnje sadje pojoč: dunje ranke, kruške karavanke!

Ime Karavanke v pomenu kameniti travniki je moglo nastati samo z juga, kajti na severu, na koroški strani sploh ni prostora za kake travnike, tudi ne za kamenite. Tam so zlasti večji vrhovi kakor odsekani, navpični. Pa tudi tam, kjer niso take nedostopne stene, je po bočje strmo in razorano, tako da še tako bujna domišljija ne more označiti onega sveta za travnike.

Zato pa je pogled na Karavanke s severa mnogo bolj slikovit in markanten, kakor pogled z juga. Od juga sem se vse oblike vidijo nekako zaokrožene, tudi skalnate goličave višjih leg so zaoblene, kakor da bi pač kaki strmi travniki okameneli. V primeru s triglavskimi vrhovi in Grintavci zgledata Karavanke prav nedolžne, nekako vabljivo domače.

Vse drugače pa se vidijo od severa, recimo od koroških jezer ali od Gospe-svete. Tam delajo ravno Karavanke na gledalca neposredni vtis visokogorja, vidijo se ravno iz primerne perspektive kot gole in navpične čeri, ostre, odsekane oblike višjih vrhov jim dajejo res im-

pozanten videz. V črti, dolgi nad 100 km zapirajo pogled proti jugu, njihov greben se vidi tako oster, da mu koroški Slovenci pravijo rez.

Za vso tako zvano Celovško kotlino od Beljaka na vzhod so Karavanke ne samo najbližje, ampak po svojem videzu tudi najbolj privlačno in vabljivo visokogorje. Zato po njih kar mrgoli planincev, zlasti ko se poleti turistično udejstvujejo tudi letoviščarji ob koroških jezerih. To se posebno nazorno vidi na posetu naših planinskih koč in po vpisih v knjigah.

Vse ozemlje Karavank spada v strnjeno slovensko jezikovno ozemlje. Pokrajinsko je severna stran Karavank neprimerno bolj razčlenjena, izrazita in zanimiva, ko južna stran. Koga ne bi zanimalo, da po turi v zračnih višavah na grebenih pogleda doli v mične dole Gračence, Suhe, Podna, Bradi ali Selskih Kotov, da se spusti še globlje v soteske Kovrata in mnogih Taborov, ter končno ob šumeči, razgibani Bistrici ali Borovnici pohiti na bližnjo železniško postajo.

Karavanke imenujejo raj turistov in so to tudi res, tako po številu turistov, ki iščejo na njihovih višinah oddiha, kakor tudi po lahki dostopnosti, ki omogoča iz relativno nižjega stališča obsežnejši in slikovitejši razgled, kakor sicer iz večjih velikih vrhov. Vsi ti mnogoštevilni turisti občudujejo lepote krajev tam ob koroških jezerih in ob Gospe-sveti kot neko pravljico deželo, o kateri vsakdo rad kaj sliši.

Karavanke ne spadajo ravno med naša herojična pogorja, so v primeru s Triglavom in Grintavcem, ki jim stojita ob boku, tudi s svojimi vrhovi razmeroma pohlevne; vendar pa imajo po svoji edinstveni legi med Podravjem in Posavjem to

prednost, da omogočajo skoraj po vsej svoji dolžini višinske ture po grebenih s stalnim, najdivnejšim razgledom na severni in južni svet. Kje drugod kakor na Karavankah se morete v onih višavah in na tako daljavo sprehajati in občudovati stalno se spreminjajočo scenarijo okoli sebe kakor v panorami?

Čeprav pripadajo sklenjenemu našemu jezikovnemu ozemlju, je nemila usoda sedaj razdelila Karavanke na tri države. Tam v današnji Kanalski dolini, kjer je nekdanji koroški vojvoda pozdravljal goste prav po domače „Buge vas primi!“, tam se začenjajo Karavanke v senci masivov Mangarta na jugu in Dobrača na severu prav skromno dvigovati in dosežejo na tromeji na Peči že višino 1509 m. Od tu pa do Pece pa teče državna meja med Avstrijo in Jugoslavijo po grebenih. Poleg železnice, ki pelje skozi predor pri Področčici, pa prečijo Karavanke tri ceste: od Podkorena preko Poljane na Beljak, od Tržiča preko Ljubelja na Borovlje in Celovec, ter od Kranja preko Jezerskega vrha na Železno Kaplo in Velikovec. Vsi drugi prelazi so samo steze in se dajo opraviti samo peš.

V splošnem se lahko reče, da je v Karavankah le malo mest, ki bi tvorila tudi za turista prometno oviro, največ še v predelu Košute.

Najzahodnejši del Karavank še nima pravega visokogorskega značaja, je na sedlih in deloma tudi na vrhovih poraščen in zato ne nudi pravega užitka grebenskih tur. Vendar pa tudi ta del nudi v svojih vrhovih Peč 1509 m, Petelinjak 1546 m, Kamnati vrh 1655 m, Loščica 1737 m in Trupejevo poldne 1932 m prav lepe razglede. Od znamenite tromeje na Peči pridemo v Sovče, kjer edino so se ohranili slovenski protestantje iz Trubarjevih časov; blizu tam je zgodovinski Podkloster, znan iz kmečkih vojn in turških časov, na severnem podnož-

ju pa idilično ležijo slovenske vasi: Peče, Podlipa, Čava, Rekarja ves, Radna ves, Šent Lenart pri sedmih studencih, Grpiče in Brnca.

S Trupejevim poldnem pa dobijo Karavanke že visokogorski značaj, odslej je hoja po njihovih grebenih, po rezu, kakor pravijo Korošci, mogoča in priporočljiva tja do Ljubelja in še preko po celi Košuti. Tudi koroško vznožje postaja zanimivo, predgorje čezdalje bolj razčlenjeno. Po rezu se pride od Trupejevega poldne na Maloško poldne 1801 m, potem preko sedla na Logu na Kresišče 1841 m, nadalje preko planine Jepce na Kepo, visoko 2143 m. Ta se prva na tej progi požene v višino nad 2000 m. Ob severnem vznožju tega dela Karavank se blišči divno Baško jezero. Žal, da njegova krajevna lepota ob konkurenci drugih jezer, zlasti bližnjega Osojskega in Vrbskega, ne pride prav v poštev. Zato pa si je ohranilo že dosti sanjave nedotaknjenosti, kakoršno si predstavljamo ob zvokih pesmi „Nmač čriz izaro“, ki je tu nastala in ki tako nežno izraža bol po izgubljenem domu!

Preko sedla Jepce vodi na koroško stran doli skoz Koprivno na Ovčino in dalje na Ločane markirana pot do tega jezera; malo vstran, na levo od Ovčine so razvaline Starega gradu Bekštanj, ki je nekdanji igral pomembno vlogo v zgodovini zgornjega Roža.

Kepa ni koroško ime. Slovenci okoli Baškega jezera ji pravijo Jepa, Zg. Rožani pa Kom. Menda bo poslednje ime prvotno, kajti pred njo ležeči 1739 m visoki vrh imenujejo eni kot drugi Komnica. Vmes med tema vrhoma je lepa planina Borovščica. Mimogrede naj omenim, da vidijo Zg. Rožani v strmi severni skali Komnice izoblikovano turško glavo; zato najdemo na nekaterih nemških zemljevidih tudi ime Türkenkopf za Komnico.

Od Kepe vzhodno postaja severno

predgorje mnogo bolj razčlenjeno ko južno. V polkrogu oklepa greben od tu do Golice veliko severno kotlino, tukaj tako Kepe na zapadni, kakor tudi Golica na vzhodni strani pošiljata proti severu koncentrično daljšo reber, ki se obe skoraj stikata na mestu, kjer je severna luknja v Karavanški predor. Na tem mestu nastane torej soteska, iz katere se privijejo gorski potoki: Bistrica izpod Kepe, Rožica izpod Rožice ter osrednji potoček z značilnim imenom Privilščica. Tudi soteska ima značilno ime Tabor; tja so se po ljudskem pričevanju skrili nekdanji Slovenci pred Turki, tam se je odigral velik del znane povesti o Miklovi Zali.

Kakor omenjeno, zapira na jugu to kotlino rez, ki ga tvorijo vzhodno od Kepe: Grebeni in Vršje, znano sedlo Mlince, vrh Babe 1892 m in Rožice 1777 m (v kartah tudi Hruški vrh), sedlo Rožice, vrh Kleka 1754 m, sedlo Jekela 1490 m in vrh Golice. Edino na tem mestu, in sicer ob Rožici je tudi severno pobočje bolj položno, ne tako odsekano kakor drugod, tako da se tam razprostira krasna planina in je teren tako na južni kakor na koroški strani za zimski šport naravnost idealen. Zato se nahajajo ob tem delu tudi številne zimskošportne kočice. Prehod na sever po markiranih potih je mogoč tako s Kepe oziroma z Borovščice po dolu Gračence, s sedla Mlince ob potoku Privilščice, s sedla Rožice doli ob potoku Rožica, končno z Golice preko Kvade. Vsa ta pota se stekajo ob omenjenem Taboru, da ob Bistrici dalje vodijo na železniško postajo Podrožčico in dalje v Leše, rojstni kraj znanega slovničarja Janežiča, ter mimo hribska Turni, kjer je nekdanj stal grad Rož, v listinah Rase, po katerem je vsa dolina ob Dravi dobila ime.

Od vrha Golice se naravnost na sever razprostira dol Radiše s potokom istega imena, ki se blizu Šent-

Jakoba izliva v prej omenjeno Bistrico.

Dolgi hrbet Golice ima poleg najvišjega vrha zapadno še dva vrhova; za prvega navaja Badjura ime Kravavka, za drugega Suhi vrh, Korošci mu pravijo Mali vrh. Od Krvavke na sever se odcepi daljša reber, ki konča na severu z Zgorivcem, ki se tudi Kapelčna gora imenuje po kapelici, ki je bila po pravljici čudežno iz doline tja gori prenešena. Omenjena reber deli dol Radiše od dola Velike Suhe vzhodno, v katerega se pride od Podgorjanskega sedla (Korošci pravijo Krnica) po markirani poti doli na postajo Podgorje.

Vzhodno tega dola je dol Male Suhe, znamenit po tem, da je tod tekla meja Napoleonove Ilirije, tako da je zapadni del Koroške z Beljakom pripadal Iliriji, vzhodni s Celovcem pa tedanji Avstriji.

V obeh Suhah je severno pobočje glavnega grebena Karavank skoraj navpično izpodjedeno, zlasti pa tvori ob Veliki Suhi vrtoglave prepade. Te prepade ima Valvazor v mislih, ko poroča v svoji „Slavi Vojvodine Kranjske“ sledeče: „Ne daleč od Javornika, namreč med tem krajem in Podgorjem na Koroškem, stoji visoka gora, Kočna imenovana, ki deli Kranjsko od Koroške; na vrhu te gore gre skozi kamenitno steno, ki meri 30 korakov, grozovit prepad. In kakor je strašno strm, se vendar vzpenjajo in lezejo tod tihotapeci s svojo robo, da bi ušli carini in sicer z največjo življenjsko nevarnostjo, zlasti po zimi, kadar sneg kopni in se taja. Isti trgovci, ki nočejo zacriniti svojega blaga, morajo odriniti mnogo dražjo carino, kajti vsako leto plačajo nekateri teh plazilcev z življenjem. Če le-te tihotapce s soljo, medom, brinjem, vinom in žganjem iznenada zalotijo koroški čuvaji jezdecii, kakor se neredko zgodi, nastane hud spopad, ki stane oba dela mnogo krvi, kajti na obeh stra-

neli se divje bijejo s krogliami, sabljami, kmečkimi gorjačami...“

Korošci imenujejo one vrtohlave prepade na severu Kote in prejkone je tudi ime Kočna od tega nastala. V nemških kartah se označuje z imenom Kočna 1940 m visoki vzhodni vrh in hrbet, ki zapira na jugu dol Male Suhe. Rožani so na to Kočno tako ponosni, da so pevsko društvo v Svečah s tem imenom krstili.

Na slovenskih zemljevidih pa je ime Kočna v novejši dobi izginilo; gospod Badjura si prizadeva ga nadomestiti z imenom Belska planina. Mislim pa da je to ime nekako blede za tako markanten hrbet, ne glede na to, da obstoja neka Belska planina tudi v Bohinjskem kotu. Po Valvazorju izpričana starodavnost imena, kakor tudi obzir na kulturna stremljenja Rožanov zahteva, da Slovenci ohranimo ime Kočna na tem mestu, ter ga z ozirom na mogočnejšo Kočno v Kamniških planinah preciziramo z imenom Rožanska Kočna.

Že vzhodni del te Rožanske Kočne se vsmeri bolj južno, tako da glavni greben preko sedla Medvedjak, vrhov Vajnaž in Visoki Stol 2236 m (najvišji vrh Karavank), na Svačico 1712 m zopet v polkrogu oklepa severni Medvedji dol. Tudi tu preko vodi več markiranih potov, tako preko sedla Črvič skozi Malo Suho ter s sedla Medvedjak skozi Medvedji dol na železniško postajo Bistrica v Rožu.

Vzhodno od Visokega Stola se Karavanke mogočno razmahnejo v širino tako na jugu (Begunjščica, Dobrča), kakor tudi na severu. Tu na severu jih začne spremljati stranska proga vrhov od Mačenskega in Psinskega vrha počenši, ki obdajata Medvedji dol, preko podolžne Žingarice, Grlovca, Macne in Žetič na Visoki Obir in pravljico Peco, ki po višini že prevzemata vodstvo.

Skladno s to razčlenjenostjo postaja severni svet tudi turistično če-

dalje bolj zanimiv, najzanimivejši pa ob Visokem Stolu. Kakor da bi okameneli veletoki skupaj trčili in se odbili, se je v tej višini 2000 m stvorila izrazita kraška vrtača, od Korošcev Vatelca imenovana tam, kjer se stikajo grebeni Stola od zapada, Ovčjega vrha in Svačice od severa ter Visoke Vrtače zapadno. Tu je tudi prelaz na Celovško kočo in v Medvedji dol na eno, ter v najnižnji dol severnih Karavank, v Poden na drugi strani. Ko ste se na tej poti v gostilni pri Podnarju pod Visoko Vrtačo odpočili, si morete pri Sopotnici ob ljubeljski cesti ogledati mogočni slap Šum, da se nato spustite še nižje doli v temno sotesko Začepo (Tscheppaschlucht), da iz njenega mračnega hladu zopet stopite Podljubeljem na cesto in v bližnjih Borovljah na železnico.

Vzhodno od Ljubelja, in sicer od Rjave peči 1615 m se na sever odcepi dolga reber, ki se vzdigne na Grlovec 1841 m; ta hrbet oklepa na zapadu gorski svet, pravi turistični raj, ki ga zapira proti jugu Ljubeljska Baba (od domačinov Košutica imenovana) in 20 km dolga navpična Košuta ter na zapadu ogromni masiv Visokega Obirja. Nešteto je lepot in užitkov tur v tem gorskem kotu; treba je tja pogledati. Od Ljubelja lahko pridete preko sedla Strgavnice v Zvrhnji Kot, lahko pa tudi po grebenih nadaljujete pot na že omenjeno Ljubeljsko Babo, nato pa pridete ob Hajnževem sedlu doli v Srednji Kot, končno lahko od Kove gori prečite Košuto skozi višinsko špranjo Škrbino. Na oni strani pa je možno delati hvaležne ture na Grlovec, Macno, Javornik, Žetiče, dalje preko Sel in Šajde na Visoki Obir z edinstvenim in prizanim razgledom.

Ves ta svet na severu Košute zavzema občina in fara Sele, ki je po svoji zavednosti že v cesarski Avstriji slovela kot slovenska republika. V najnovejšem času, odkar je od

Borovelj pa do cerkve v Selah speljana avtomobilska cesta, pa je ta gorski svet postal ceneno višinsko letovišče in tod poleti kar mrgoli letoviščarjev.

Končno naj še opozorim na najobširnejši gorski predel severnih Karavank, na oni svet tam za Kamniškimi planinami, ki ga na severu zapirata Visoki Obir na eni in Peca na drugi strani. Zlasti s turami po Grintovcih se lepo da združiti kakškok tja v kotlino Bele. Ko pogledate zemljevid Savinskih Alp, vidite, da od severa globoko zareže državna meja v naš svet, kakor ostroga moli doli Belska Kočna tik pod Mrzlo goro. Tod čez Savinjsko sedlo lahko pogledate na sever in se prepričate, da je državna meja na terenu popolnoma skladna s tem gorskim svetom. V ta svet pa tudi pridete preko Jezerskega vrha Pavličevih sten, Pastirkovega in šent Lenartskega sedla tja na Korte, Obirsko, Belo, v doli Remšenika, Lepe ne ali Lobnika. Izlet na visoki Obir in potem povratek z železnico iz Železne Kaple ali še bolje po rezu Peca lahko štejemo med najlepše ture, ki so v naših gorah mogoče.

Na koncu pa se mi zdi važno, poudariti glede imenoslovja Karavank sledeče:

Imenoslovje Karavank postaja tembolj pereče, čim bolj se množi kartografija in literatura zlasti po delih g. Badjura. Najpopolnejša je ta zmeda v turistično tako važnem osrednjem delu Karavank. Prej nesporno ime Kočna (Baerenlaler Kočna austr. spec.) je s slovenske nove specialke pred l. 1938 zginilo, nadomestuje ga Belska Planina. Meni se zdi to ime za tako markanten hrbel nekako blede, tudi obstoja planina enakega imena pri Bohinjski Beli. Korošci ob Dravi pravijo tej gori Kočna (v Svečah imajo celo pevsko društvo „Kočna“), najbližji prebivalci v Medvedjem Dolu (zlasti Gorenjčici ob

severnem pobočju (t. gore) pa Struška; to ime beleži tudi avstr. spec. v oklepajih. Poslednje ime je menda manj znano (čeprav zelo izrazito); menim pa, da ne kaže ime Kočna popolnoma eliminirati. Morda se najde kompromisna rešitev z imenom Rožanska ali Belska Kočna. — To obmejuje na zapadu sedlo Črvič, na vzhodu pa sedlo 1696 m, na slovenski novi spec. sta oba važna prelaza brez imena. To poslednje sedlo imenujejo Korošci Medvedjak (tudi Medvedji Dom); mislim, da je ta naziv tako prikladen, da lahko preide v splošno rabo. Od tu na sever se razprostira Medvedji Dol; oba naziva naj ostaneta, kakor jih govore domačini. — Vzhodni glavni greben Karavank nosi vse polno Belšic, ki otežkočajo točno topografijo. Badjura in nova specijalka označujejo kar naslednji markanten hrbel z Belšico. Korošci pravijo temu Vajnaž. Pri tej koliziji naj ime Belšica ostane, kvečjemu da se obdrži ime Vajnaž za najvišjo vzpelin. Ta oddelek je ločen od masiva Stola po znižini 1962 m (na novi specijalki brez kote), ki pride v poštev kot razmeroma lahek prelaz in katero imenujejo Korošci Zeleni Rob (severno prodišče Široka Riža). — Severovzhodno plat Visokega Stola imenujejo Korošci Belšica. Ob koncu iste imamo zanimiv gorski vozec, v kojega središču stoji markantni stožec 1960 m (na novi spec. prav neprikladno Belšica) z zanimivo udrtino ob južnem vznožju. Korošci imenujejo stožec 1960 Svačica (pogrešno ime Belšica je slepo prenešeno iz austr. spec.), južno udrtino pa Vatelca. To ime se nima tolmačiti kot „votlica“ (dr. Tuma v Planinskem vestniku, str. 180); „vatelca“ je v rožanščini glinasta polkrožna skleda, v kateri se „vadi“ (t. j. praži) moka za žgance, od tega glagola menda ime. V tem predelu je važno križišče prehodov v razne smeri. Severno Svačice zelo

znano sedlo Vrate 1712 m. Iz Vatelce pa vodijo: na sever v Poden prelaz „črez Vrtačo“, na jug „skoz Mel“, na Mačensko Planino (prosim ja ne: Mačkovska planina) pa „črez Belšico“. Ako tu izločimo ime Belšica, naj bi se poslednji prelaz imenoval Mačensko sedlo. — Najobčutnejša pa je zmešnjava imen vzhodnih grebenov. Imamo od Vatelce do višine 2180 m enoten masiv, ki je po globoki škrbini, od Korošcev Žleb imenovani, ostro ločen od malo severneje postavljenega, tudi enotnega grebena, ki se znižuje od 2027 m na sedlo 1704 m; prvi masiv se je pred udejstvovanjem Badjura nesporno nazival Vrtača, drugi Zelenica, za prvega propagira Badjura novo ime „Nemški Vrh“, za drugega pa se uvaja nekako novo ime Možje (dr. Tuma l. c. popolnoma pogrešno tudi Vrh Rjavec); kakor v zasmeh vsemu temu pa beleži slovenska nova specijalka ime Nemški Vrh pri višini 2027 m, torej na meslu, kjer ga nihče noče! Zmešnjava obupna! In to v predelu, ki je turistično tako važen, znanstveno tako zanimiv. Približajmo se problemu, saj naravnost kriči po znosni rešitvi. Brez dvoma so imena Vrtača in Zelenica prvotno pomenila prelaze ozir. planine, kakor drugod so se potem tudi tu prenesla na sosedne vrhove. Za „Nemški Vrh“ imajo Korošci vzhodno plat Malega Stola, na austr. spec. Deutscher Berg. Tam je pri Korošcih znano najdišče planik, morda je vsled tega ali pri kaki prigodi nastalo ime. Menda se je to ime potem na jugu preneslo na višino 2180 m, pri vsej „sigurnosti“ pa se čuti neka nesigurnost vodnika, o katerem pripoveduje dr. Tuma na str. 179 Planinskega vestnika. Ni čuda, pogled na te vrhove je prebivalcem Posavja zasrt, oni prihajajo tja kot pastirji in vodniki le poleti, iz neposredne bližine pa so vse konTURE zopet zabrisane. Postavimo se na sever, v Poden in Brodi: Tam

imajo stalno naseljeni Slovenci le veličastne čeri v taki razdalji pred seboj, da je pregled točen, obrisi ostri; v teh višavah se njim vedri in oblači, po teh rezih in zarezah računajo dnevni čas, v teh „pečeh“ je vsak odrasli že lazil in tvegaj življenje; pri njih stojijo pojmi trdno kakor one skale: to je Visoka Vrtača, to pa Visoka Zelenica. Vsi ponemčevalni poskusi in tendence so se ob teh od vekov postavljenih pojmi razbili. In mi naj na to, sedaj državno mejo postavimo „einen Deutschen Berg“? Kdo je kompetenten dajati ta imena: en „siguren“ vodnik z juga ali ti kompaktni domačini? Upam torej, da ostane pri častitljivih imenih koroških domačinov. Nemci niso čutili potrebe rabiti pridevnik „visoki“, ker so obratno kakor mi spridjanim samostalnikom lokalizirali sedla istega imena. — Z obzirom na obširna izvajanja v Planinskem vestniku XXX str. 280 naj tu samo na kratko korigiramo prav nepotrebne nefočnosti v ustaljenih nazivih predmetnega predgorja, kakor je to iznesel dr. Tuma v Planinskem vestniku str. 180. Predvsem: Rjavca je višina 1789, prenesti to ime na koto 2028 (sedaj 2027) je nesmisel. Popraviti je torej: 1138 m Kozji Hrib, prav Kozji Hrbet, 1394 m Baranta — prav Barenta (ni res, da to pomeni v domačem žargonu tihotapstvo!), 1498 m Petrovc, prav Zatovec, 1499 m Prapretnik, prav Žerjavov Praprotnik, 1535 m prav Močilo, 1640 m čez Rjavec, prav Dolič, 1658 m Kosmatec, prav Kosmatica, 1789 Beli Kamen, prav Rjavca, 1960 m prav Svačica. Drugi popravki se razumejo po prednjih izvajanjih. — Končno bi bilo želeti, da se vrh 1966 m vzhodno Ljubelja, sedaj Baba, naj imenuje Košutica. Ta naziv imajo najbližji domačini v Selah, ki imajo ob pobočju tudi planine. Mislim, da imamo „Bah“ v naših pogorjih itak preveč!

Dr. Sašel Josip

ŽANDAR ROLAND

JENKO METOD

Že od nekdanj sem se zgrozil ob tem imenu. Ne vem zakaj. Ali sem bral ali slišal še kot otrok kaj strašnega o kakem Rolandu, ali mi pa sam zvok tega imena zveni nevšečno. Nikjer in nikdar nisem imel še posla s tem imenom, dokler nisem prišel na Koroško.

In moj strah pred tem imenom ni bil neupravičen, kajti kaj kmalu sem imel opraviti z njim, z Rolandom.

Med vojno je bil pri najbolj osovraženih edinicah, SS-ovskih policajih. Po svoji robustni postavi in surovem izrazu ter risovskih očeh je po vsej pravici tudi spadal tja, med največje krvoloke, moderne Hune. Njegova žibka ženka je medtem pridno hodila v cerkev, goreče molila zanj in hodila po odpustke. Na dopust je prišel pogostokrat, nič čudnega, saj je bil SS-ovec in trdni „Parteigenosse“. Korenov Tomi na primer, kmečki sin-edinec, je bil ves čas svojega vojaškega službovanja le enkrat na dopustu; nič čudnega, bil je trden Slovenec in je domov pisal slovenska pisma. Dan pred očetovo smrtjo je bil pravkar na dopustu in še isti dan mu je dopust potekel. Letal je od župana do krajevnega strankinega vodje, toda vse zaman. Korenov Tomi ni in ni dobil dopusta, da bi zatisnil očetove oči.

Roland je prišel v Rožno vas vsaki mesec in to običajno ponoči, da ne bi bili njegovi nabasani nahrbtniki preveč očitni. Čez dan je prišel v Celovec, popival z SS-ovci do večera, dokler ni prišel po njega voz iz Rožne vasi.

„Kaj delajo Čuši?“ je bilo njegovo prvo vprašanje.

„Vedno jih je manj in zdi se mi, da jih kmalu ne bo več“, mu je od-

govorila njegova pobožna žena, ki je „Čuše“ in „Šlovake“ z očmi požirala, pa jih je bilo še vedno preveč, da bi vse pogoltnila.

„Le počakaj, po zmagi bomo opravili z njimi. Uklonili smo smrdljive Poljake (pri tem se je spomnil na svoje natlačene nahrbtnike), pa bomo tudi to peščico „vindišev“. Ne boj se, zato bom poskrbel jaz osebno!“

V duhu je že videl vkljenjene možakarje, zavedne Slovence, zaškrtal z zobmi in pljunil v tla, da se je zaprašilo. Vso pot do Rožne vasi je razmišljal o tem, in ko nalašč ga je srečal sredi poti mlinar, o katerem se je že sušljalo, da se druži z „banditi“. Najraje bi skočil z voza in ga s svojo živalsko pestjo zabil v zemljo. Stisnil je samo pest, natihoma zaklel in si odpel pretesno suknjo.

Njegovo živalsko srce se je ohladilo šele, ko je voz priropotal v sredino vasi, kjer so se mu že klanjali razni prijatelji, ki se čestokrat še v nemškem jeziku niso mogli zadostno pomeniti z njim, vsemogočnim Rolandom, SS-ovskim policajem. Doma pa, za debelim zidovjem so govorili slovenski in udrihali slovenski po Slovencih, prekletih „Čuših“ in „Šlovakih“.

Še isti večer, ko so izpraznili nabite nahrbtnike in si ogledali vse dragocenosti, naropane na Poljskem, se je sestal zbor najvidnejših in najzanesljivejših nacistov. Roland je besnel, ko so mu povedali, da je še toliko „Čušov“ v vasi.

„Kaj zato, če gredo naši nazaj? Vsaj doma moramo iti naprej, šleve neumne!“ je rohnol Roland. „Do zmage ne sme biti niti enega „Čuša“ več!“

Natočil jim je pravega poljskega žganja in jih bodril, dokler niso vsled pijanosti pocepali po tleh.

Nič čudnega, če je bil junaški Roland osmega maja, ob njegovi „zmagi“ že v Celovcu in se z ostalimi SS-ovci zabarikadiral v celovškem gradu, ko je zvedel, da je zmaga ogrožena in da ti prokleti „Čuši“ in „Slovaki“, katere je imel v mislih vsaj že šest metrov pod zemljo ali meter nad zemljo, „vdirajo“ sedaj na Koroško.

Po krvavem boju v Borovljah, kjer je še zadnji dan padlo toliko najboljših sinov našega naroda, neustrašenih partizanov, zadetih od zadnjih SS-ovskih krogel, je Roland naravnost pobesnel.

Ob strojnici je ležal in prežal na

stokrat preklete „Čuše“ in streljal in streljal, dokler ga ni zapeklo v roko. Prvič v svojem življenju je začutil partizanski svinec. Iz rane mu je naglo curljala temna hunska kri.

Z drugo roko je še zažugal proti partizanom, ki so se razlivali po celovških ulicah, še enkrat zaškrtal z zobmi in omahnil.

Roland se je kaj kmalu izlizal in postal čez noč pravo nedolžno jag-nje. Po njegovem zatrdilu ni bil nikdar SS-ovec, nikdar pri nacistični stranki, vedno „pravi demokrat in pomagal“, kjerkoli je le mogel, predvsem pa Slovencem.

Danes je Roland zopet žandar...

POROČILA

Razstava slovenskih slikarjev iz Trsta v umetniški galeriji v Celovcu v luči koroškega časopisja

Dne 2 septembra t. l. je odprla Slovenska prosvetna zveza v umetniški galeriji (Künstlerhaus) v Celovcu razstavo slovenskih slikarjev iz Trsta. Na razstavi so bila razstavljena dela Jožeta Cesarja, Bogdana Groma, Roberta Hlavatyja, Avrelija Lukežiča, Rudolfa Saksida in Lojzeta Spacala.

Razstava, ki je bila odprta do 15. septembra, je pokazala, da živi tudi izven meja naše matične dežele v težko preizkušenem slovenskem zamajstvu žilav umetniški rod, ki se neutrudno bori za nova spoznanja v umetniški dejavnosti. V tej od novih spoznanj prežeti umetnosti se zrcali življenje kakršno je, brez vsake teatralne navlake; v svoji nagi resničnosti stoji pred nami. V svojih slikarskih umetninah so postavili tržaški umetniki svoji zemlji spomenik, ki nosi odtise življenja našega ljudstva na Krasu in ob morski obali Jadrana. Iz njih govori odraz sedanjih dni, iz njih odseva luč, ki tipa v bodočnost. Čeprav je bilo tržaško ozemlje skozi desetletja od-

trgano od Slovenije in je bil stik slovenskih umetnikov v Trstu z ostalim kulturnim življenjem slovenskega naroda zelo rahel, so vztrajali tržaški slikarji na svoji zemlji in ustvarjali v svoji samobitni slovenski naravi. Kljub temu, da se čuti v njihovem slikarstvu vpliv, ki je prihajal iz Italije in predvsem iz Francije, je njihova umetnost originalna, izvirajoča iz slovenske mentalitete in oblikovana po slovenskem temperamentu. To izpovedujejo slike vseh umetnikov — razstavljalcev, od impresionistično navdahnjenega Cesarja, do modernega realista Spacala. — Razstava, ki smo jo prikazali v Celovcu, je bila pristna podoba naše slovenske zemlje ob morju in njenih ljudi, kakor tudi odraz visoke kulturne stopnje in ustvarjalnosti slovenskega ljudstva v Trstu.

Ne glede na različno ocenjevanje posameznih umetnikov so vse to tudi priznali kulturni kritiki, ki so objavili svoje ocene v koroškem časopisju.

„Slovenski vestnik“ objavlja v svoji številki 67 z dne 9. septembra 1950 naslednjo oceno:

Razstava slovenskih slikarjev iz Trsta

Kakor smo že v zadnji številki poročali, je bila zadnjo soboto odprta v celovški umetniški galeriji (Künstlerhaus) razstava slovenskih tržaških slikarjev. Razstava preseneča s svojo mnogoličnostjo in visoko kulturno stopnjo, in ji celovška kultura javnost splošno priznava mednarodno raven.

Umetniki-razstavljalci, ki se sicer razlikujejo v načinu svojega umetniškega izražanja, se nam predložijo kot značajne in originalne osebnosti, ki v svojem iskrenem stremljenju ne poznajo poti konjunktura in jo odklanjajo, kakor jo odklanja vsak resnični revolucionar. Čutijo se dovolj močni, da oblikujejo svoja estetska načela in misli brez bojazljivih predsodkov in s prostimi rokami. Vsaka slika je živ odraz njihove narave, življenja in prelesti njihove skope, vendar mnogoobrazne kraške domovine. Kot odprte knjige govore številne slike in vodijo gledalce skozi ulice tržaškega mesta in kraških vasi in mu odpirajo pot v dušo človeka, ki se bori s stisnjenimi zobmi za svoj obstanek.

Med vsemi umetniki nedvomno najbolj dosledna osebnost je Lojze Spacal, ki se je razvijal v težkih življenjskih pogojih. Rojen leta 1907. v Trstu je obiskoval med drugim tudi akademijo Brero v Milanu in se v začetnih letih posvetil slikanju ljudskih folklornih motivov („Praznik predmetov“ — ki pa je iz poznejše dobe—), ki v svoji močni barvni mnogoličnosti človeka naravnost osvajajo. Preko različnih umetniških smeri, zlasti „magičnega realizma“ („Matere z vozički“), je našel umetnik, ki je šel skozi konfinacije in ječe nekdanje fašistične Italije, pot do socialnega realizma, kateremu je dal svojstveno obliko v svojih slikarskih umetninah, ki so nastale že med vojno,

zlasti pa v povojni dobi druge svetovne vojne („Kmetica“, „Perica“, „Krajevka“, „Plavži v Trstu“, „Na mojem dvorišču“ in dr.). Skop v oblikovnih sredstvih, v izbranih in silnih, vendar ne kričečih barvah in svoji ploskoviti neplastični jasnosti govori iz svoje slike kot poet iz močnejše epopeje.

Področja njegovega delokroga pa so prav tako rahlo sukedistično pobarvane monotipije, kakor različni motivi lesorezov, ki vse odkrivajo močno oblikovno moč mnogostranskega, vendar samostojnega in originalnega, od vseh vabljivih vplivov neodvisnega umetnika.

Njemu sorodno umetniško smer obravnava tudi njegov rojak in učenec Rudolf Saksida. Kljub temu, da je občutiti v njegovih slikah še nekoliko Spacalovega vpliva v jasno začrtanih obrisih, ploskovitosti predmetov in barvah, se razlikuje njegova v strogi stilistiki oblikovana umetnost od močno poudarjenega človeškega čustva Spacala in si išče novo samostojno pot ter lastni obraz. O tem govore njegove „Pokrajine z voli“, „Terasa nad morjem“, „Kompozicija“ in dr., v katerih se zlasti močno izražajo barve, da ti včasih celo neprijetno šinejo v oči.

V močnih barvnih kontrastih, kakor pri Saksidi, odsevajo tudi slike Jožeta Cesarja, vendar je silna razlika v obliki izražanja in tematike, ki gre v mnogih primerih naravnost v nasprotno smer. Slikovita širokogrudnost Saksida je zamenjana v tem delu razstavnih prostorov z živčnim nemirom in kritično nestrpnostjo Cesarja („Linotipista“, „Povratek“). Umetnika-samouka, ki je rasel in se razvijal v težkih življenjskih razmerah (bil je pristaniški delavec), zanimajo predvsem socialni motivi, kakor jih prikazuje v svojih „Šiviljah“, „Operacija“. Njegovi odlični portreti in

slike pejasažev so pristen izraz njegovega značaja in gledanja na življenje, ki ga slika, kakor ga občuti.

Kakor Cesar je samouk tudi Avrelij Lukežič, ki se je zaman trudil, da bi prišel od svojega mizarškega poklica na zaželjeno umetniško akademijo. Po značaju in naravi melanholik, je mračen v svojih barvah, ki otožno slikajo kraške krajine in tržaške motive („Povrtek“, „Devinski grad“, „Istrska cesta“). Iz vseh slik odseva globoka umetniška občutljivost in izvirni realizem, ki pri marsikateremu izmed ostalih umetnikov ne pride tako močno do izraza.

Kot akvarelist se nam predstavi Robert Hlavaty, ki je v svojem impresionističnem prikazovanju zelo nežen v barvnih intonacijah in prikupen v izrazu svoje občutljive notranjosti, čeprav se včasih nekoliko razblinja v premehki in nedosledni obdelavi zajete snovi.

Bogdan Grom, ki se udeje stvuje na najrazličnejših področjih slikarske umetnosti, je najmlajši med razstavljalci. Nekoliko impresionistično navdahnjen se udeje v olju, akvarelih, lesorezih. Čeprav njegov umetniški izraz še ni popolnoma ustaljen in njegovo umetniško oblikovanje še ni dovolj dosledno, je vsekakor izrazit slikarski talent, ki s svojo umetnostjo zelo prijetno osvaja občinstvo.

Razstava, ki jo je priredila Slovenska prosvetna zveza za slovensko in avstrijsko publiko, je prepričljiva slika našega slovenskega Primorja in našega Trsta. Pokrajina in ljudje, vsa svojstvena stvarnost te naše zemlje, ki se je razvijala v najbolj težkih zgodovinskih pogojih, najdejo v tej sliki svoj pristni, nepopačeni obraz. Nam koroškim Slovencem pa še posebej odseva iz nje košček naše skupne domovine, ki nas v svojem okrilju tudi v tej obliki prav toplo objame.

List Krščanske ljudske stranke „Naš tednik-kronika“, ki edini ne omenja prireditelja razstave, imenuje v številki 37 z dne 13. septembra 1950 razstavo slov. tržaških slikarjev „pomemben kulturni dogodek“ in piše:

Šest slovenskih slikarjev je v celovškem „Künstlerhaus“ razstavilo svoja dela, ki so po veliki večini bila ustvarjena v preteklih desetih letih. Tudi če ne bi bilo letnic v vodiču po razstavi, govorijo okolje, snov in način, kako je ta obdelana, o tem, da so ti, večinoma že mladi umetniki, ustvarili svoja dela v dobi, ko je ves narod v Primorju preživljal svoje najtežje čase. Vsi so domačini, iz vseh njihovih umetnin se zrcali slika te dežele, kakor jo pač vidi umetnikova osebnost. Da je umetnost, ki so nam jo pokazali tržaški slikarji, pristna, izraz duševnosti in volje, — in da so vsi ti umetniki pri vsem tem še osebe iz okoliščin, v katerih so ustvarjali — to je mogel vsak obiskovalec razstave ugotoviti na prvem koraku.

Večina od njih so avtodidakti-samouki. Preteklo desetletje pač ni bilo naklonjeno slovenskemu narodu, še manj njegovim umetnikom. Po vojni so spet mogli sestiti k svojim paletam in delati. To, kar so prinesli v Celovec, je moglo resne ljubitelje slikarske umetnosti le presenetiti in navdušiti. Ne zanimajo jih konvencionalni motivi tihožitij, jutranjih in večernih zarij, ne iščejo potvorjenih idil in portretisti ne slikajo lepotic in jim je vsaka prefinjenost tuja. Njih umetnine dajejo to, kar jim je neizprosno življenje pokazalo in to, kar jim je ostalo v duši.

Umetnosti vedno tekmujejo s časom in mnogokrat ga tudi prehite. Slovenci imamo vrsto slikarjev evropskega formata: Sternen, Jakopič, Jakac itd. Na razstavi pa sem se ži-

vo spomnil svojske osebnosti slikarja Čargo-ta. Tudi ta je bil Primo-rec in tudi njegove umetnine v slovenski slikarski umetnosti predstavljajo posebnost. Čargo vojnih časov ni preživel, toda tudi on je bil iskalec novih poti v svojem umetniškem poklicu. Verjetno bi tudi on bil danes predstavnik socialnega realizma, kakršen je Lojze Spacal. Ta je najmočnejša pojava med šestimi razstavljalci. Presenetljivo dovršeno obvlada vse najnovejše smeri modernega slikarstva. Iskane nove oblike ga je spoznalo z vsemi variantami od ekspresionizma do pretiranega kubizma. Z uspehom je znal najti pot, ki odgovarja njegovi osebnosti. Podlaga vsej njegovi ustvarjalnosti so pa domači motivi. Najmočnejši vtis zapusti „Kraševka“. Namenoma zapušča pri drugih slikah perspektivo, s plastičnostjo se ne ukvarja in na prvi pogled vplivajo njegove umetnine kot preproste podobe bodisi s sten starih panjev ali pa se ob njih spomniš cerkvenih okenskih slikarij. Toda njegova umetnost ni nič drugega kot oplemenitena enostavnost, ki postane ponekod ganljivo-ljubka, kakor je na primer njegova slika „Matere z vozički“.

Če stopiš v oddelek, kjer razstavlja Bogdan Grom, te najprej razvesele ljubke slikanice „Rdeče kapice“. Izboren risar, ki bi pri Walt Disneyu napravil kariero! Nič čudnega, če je ilustriral Mark Twainovega „Tom Sayer-ja“. Njegova olja pa kažejo umetnika velikega notranjega zagona. Njegove skupinske slike „Dekleta v razredu“, „Pogovor v gostilni“ in „Dekleta odhajajo“ so mojstrovina prikazanega vzdušja in okolja.

Jože Cesar je samouk in po poklicu pristaniški delavec, ki je v prostem času v večernih tečajih izpopolnjeval svojo slikarsko umetnost, do katere je gojil ljubezen že kot deček. Toliko bolj presenetljiva

je silnost njegovih portretov. Iz teh oseb, ki jih vse predstavlja v njihovem poklicnem delu, lije nenavaden izraz energije, odločne stvarnosti. Poglobitev v duševnost teh individualnosti je izredna. Umetnika zanimajo predvsem socialni, toda po portretih sodeč, družabno ali osebno individualni motivi. „Operacija“ in „Črkostavci“ sta dve podobi iz grobe vsakdanjosti, gledani skozi sočustvujoče, razumevajoče umetnikove oči. Cesar je silen talent, čigar ustvaritve človeka resnično privežejo. Neizprosna realistična plastika njegovih portretov je tako močna, da človeka presune.

Edini umetnik, ki se je posvetil „vodnim barvam“ — akvarelom, je Robert Hlavaty. Njegovi akvareli izdajajo umetnika, čigar moč je v zadržanem, nekoliko premehkem izrazu. Lep je v tej svoji mehkobi, vendar še ni našel svojega končnega izraza. Nekatere slike vplivajo vizionalno, kot n. pr. „Koper“. Poleg „Brezposelnih“ je to po mojem mnenju njegova najmočnejša umetnina. Sicer je pa akvarel ena najtežjih slikarskih panog, in Hlavaty utegne s svojim subtilnim občutkom Slovincem še marsikaj vrednega podariti.

Lukežič Avrelija moremo označiti kot slikarja istrske pokrajine. „Sonce v Istri“ in „Povratek“ sta mi zapustila najmočnejši vtis. Tudi kot portretist („Moj oče“) se je pokazal kot zrel umetnik.

Rudolf Saksida je zadnji izmed šestih, ki ga omenjamo med slovenskimi slikarji iz Trsta. Tudi on je samouk. Pričel je kot plakatist, njegove slike pa kažejo človeka, ki ga je ljubezen do umetnosti dvignila do zavidnega znanja.

Razstava slovenskih slikarjev iz Trsta je prinesla in pokazala novo noto v umetniškem ustvarjanju slovenskega naroda. Prinesli so to, kar oni znajo, tam v Trstu, še vedno v težkih narodnostnih prilikah. Po-

kazali so nam več kot so menda mislili, da bomo razumeli.

Vse tukajšnje časopisje ni štedilo s priznanji slovenskim slikarskim umetnikom iz Trsta. Veliko zanimanje za razstavo je dokazal tudi izredno dober obisk.

*

„Die Einheit“ — avstrijski list za napredek in narodno razumevanje, prinaša dne 14. septembra 1950 naslednjo oceno, ki jo je napisal Michael Guttenbrunner:

Hvala Slovenski prosvetni zvezi, ki nam prikazuje, kakšne sadove rodi slovenska zemlja onstran Karavank!

Slike Lojzeta Spacala izvirajo iz neomajne resnosti pogleda, ki sega v globino in je usmerjen skozi vse zunanje pojave na jedro ter razodeva osnovno substanco življenja. Spacal ustvarja iz najglobljega duševnega materiala. V njegovih slikah je sedanost sveta, je bodočnost! Samo neka tiho spremljajoča, lirična melanholija pomeša minljivost v njegove barve, ki se jih ne dotakne nobena živčna naslada. V njegovem svetu je narodnost živa dediščina. Njegovi ljudje in krajine se ne zrcalijo na čutni plati, temveč v globini duševnega očesa. Slika je postala vas ob morju, vas na Krasu, in človek, ki je vedno delovni, oblikovan od sil socialnega sveta, hranjen od moči elementarne narave. Fizična in psihična pokrajina Krasa sta v njegovih slikah, ki tam tako počasi rasejo, kot drevesa. Resnično, ta slikar je postavil svojemu svetu, človeški in izvenčloveški naravi svoje domovine prispodobne, ki so veljavne.

Nekoč se bo njegova domovina v njegovih slikah spoznala, in prebivalci obale in Krasa bodo vedeli: bil je nekdaž med nami mož, ki je s svojimi globokoumnimi očmi in s svojo strogo roko obvladal naše bistvo. Bilo je v njem oko zakona stvarstva, bila je njegova bratska roka,

ki je zajela iz naše življenjske bede na skrivnosten način skupnost in vsebino. Spacalova govorica (kajti slike vendar govorijo) je v smislu magičnega realizma stilizirana proza, ki jo obvladujejo preprosti samostalniki, med katerimi za pridevnik, (in predvsem nikdar ne za nepotreben), skoraj ni prostora. Nobena beseda preveč, toda vsaka z močnim dihom. Spacalov govor je lesen ali bronast, kakor hočete, toda nikdar razcefran, nikdar meglen. Ničesa nepotrebnega ne trpi, toda v vsakem zlogu je jasen in v akciji naravnost: smotrni, zadeveni. Spacal je ustvarjalec, to se pravi: slikar, ki material, ki ga zgrabi, motiv, ki se mu nastavi, oblikuje, to se pravi: napravi uslužnega duševnemu smotru, podvrže svojemu notranjemu gledanju, svoji predstavi!

Tako je postavil svoji dobi in ljudem, ki so ji aktivno in pasivno podvrženi, spomenik. Slikal je matere, ki iščejo svoje otroke. To se dogaja. Matere, ki so zgubile svoje otroke, premerijo v enakomerni vrsti dvakrat prizorišče. Vsaka od teh zavrtih ženskih postav poriva pred seboj prazen voziček. Tako gre mimo nas pošastna in vendar tako realna procesija v neizmernost, ki jo zaokroža slika v okviru poročila.

Slikal je jutro na Krasu: ulico v prvi, še mrzli jutranji svetlobi. Petelin na kamenitem tlaku je pravljeno zelen in velik: on je idealna, mistična figura trenutka. To je čas petelinovega petja.

Slikal je predico: kmečko ženo v izbi, katere tihoto poživi samo drdranje kolovrata, brezglasni posel rok, ki sučejo nit, in žumenje zagnjene noge, ki poganja kolo. Slikal je kmetico, ki sedi na velikem, rumenem stolu in lušči „koruzne storže“: v koš, ki stoji pred njo na rumenem stolu. Slika, ki spominja v svoji popolni svojstvenosti na Van Gogha. To je veliko spričevalo. —

Slikal je praznik predmetov: podo-
bno neminljive, stvarne veselosti.

In tako je vse, kar je ustvaril
Spacal: resno, jasno, prigodno, in
vendar človeško, iz globine nam po-
dari luč in toploto; tudi njegovi le-
sorezi in monotipije, ki predstavlja-
jo deloma abstraktne teme, v kate-
rih je povedano to, kar hoče pove-
dati, v zaključeni formuli. Pečati so
njegove skrivnosti.

Jože Cesar je krepak slikar, ki
učinkuje predvsem zaradi snov-
nosti barve in zaradi močnih potez
(v nasprotju k Spacalu). Cesar je
psihološki portretist: slika individu-
alnosti, posameznike. Spacal upo-
dablja tipe, karakterizira snov, vr-
sto. Cesar razlikuje ljudi; v njego-
vih slikah so imenovani in nedvom-
no individualni:

„Igralec Fišer“, „Komponist
Vrabeč“, „Slikar Lukežič“. Vsak
posameznik je tu razodet v svoji in-
timnosti, v svoji posebnosti, po ostri
karakteristiki tega, kar je na njem
enkratnega. Vzporedno svojim por-
tretom poudarja Cesar individualni
moment tudi v pokrajini, medtem
ko pozna Spacal samo vedno enako
duševno razpoloženje. On slika več-
nost, Cesar pa dan in uro, njihovo
vedno menjajočo mimiko. Tudi nje-
govi „Linotipisti“ so omembe vred-
ni: to diši po olju in kovini, to ro-
pota in brni, to je, kakor vse nje-
govo, ustvarjeno iz senzacije čuta,
iz drgetajočega živca!

Avrelj Lukežič je virtuozen
slikar pokrajine, ki ima malo od og-
nja Van Gogha, je poglobljen im-
presionist. Pri njem ima prednost
napolnjena atmosfera. Bleščeče son-
ce, zatohli zrak in soparica nevihte
so slikarske in duševne medije nje-
govih pokrajinskih obrazov. Nasled-
nje označbe slik so za njega tipične:
„Pred nevihto“, „Sonce v dolini“,
„Sonce v Istri“, „Sonce“. Lukežič
je slikar pokrajine v razpoloženski
menjavi letnih časov in vremena.

Bogdan Grom (rojen 1918, naj-

mlajši od skupine) slika v impresio-
nistični obliki polno osprednost
stvari. Je nekomplíciran opisovalec
površine. Njegova pristaniška raz-
položenja, njegove cestne slike in
njegove figuralne scene („V razre-
du“, „Pogovor v gostilni“) so slika-
ni in „slikarski“ momentni posnet-
ki. Hipno pojmovanje odloča — in
z letečim čopičem zapiše, kar nudi
trenutek. Tako menja motive, tako
je mnogo že notiral in z nobenim od
svojih motivov še ni zadel trdo ob
drugega.

Robert Hlavaty (rojen 1887,
najstarejši od skupine) je akvare-
list v pravem pomenu besede, spo-
soben, da ustvarja v tekočem ele-
mentu, da zadrži obstoječe, brez da
bi več dal, kakor lahen blesk stvari.
— In zdaj nas vodi ogled Rudolfa
Saksida nazaj k Spacalu, s kate-
rim je soroden po principu abstrak-
cije.

Občudujemo njegove okrogle,
zmerne, nedvoumne oblike, mirno
harmonijo njegovih barv. Njegove
slike so lepe brez stranskega smo-
tra. Saksida je čisti estēt, ustvarja-
lec lepih reči. Imeti v sobi eno nje-
govih slik mora biti užitek: za zbra-
nost, nasičenje in pomirjenje po-
gleda. Saksidove slike so stalno ve-
selje za oči!

Dne 5. septembra je bila objav-
ljena v koroškem glasilu socialistič-
ne stranke „Die Neue Zeit“ kritika
naslednje vsebine:

Šest slovenskih slikarjev razstavlja

Razstavo šestih slikarjev iz Tr-
sta, ki je zdaj v Künstlerhaus v Ce-
lovcu, moramo oceniti kot dogodek
prve vrste. V svoji po skrbni izbiri
in opremi doseženi strnjjenosti pre-
pričevalno prikazuje, da se moder-
no slikarstvo nikakor ne zliva v zme-
den nesmisel ali igravi individuali-
zem, temveč da se hori s svojo —
lahko rečemo skozi stoletja — ne
vedno tako močno občuteno inten-

zitelo za smisel življenja in njegov izraz v prisposodbi.

Presenetljivo je, da ima manjšina v enem samo po sebi ne prevelikem mestu, kakor je Trst, šest tako izrazitih in za mojstrstvo izbranih nadarjenosti, od katerih je sleher na popolnoma prosta provincialnih potez.

Najmočnejša osebnost je Lojze Spacal, rojen Tržačan, ki je študiral v Monzi in Milanu in si priboril mednarodno priznanje. Njegov primitivizem, ki mu pomaga, da združuje z neugnanim naporom zgubljeno enotnost sveta, ne izvira iz revščine, temveč iz izobilja. Ta zmerni surrealist, — on se odreka geometričnim igračkanjem — pogloblja in dviga objekt svoje razlage, ko ga reducira na bistvene poteze. Njegove slike v olju kakor njegove grafike so do najmanjših podrobnosti premišljene in komponirane, veljavni končni proizvodi očitno dolgega in naporenega ustvarjalnega procesa („Perica“, „Krajevka“, „Velemesto“, „Pesem morja“).

Podobno močan kot osebnost, bolj diferenciran in nagnjen k analizi — in s tem v nasprotju k sintetiki Spacalu drugi pol razstave — je Bogdan Grom. On je grafik visoke stopnje, kar je tudi razvidno iz njegovega slikarstva. Kot sijajen slikar pokrajin in hkrati mojster figuralne kompozicije daje avtentične izpovedi o deželi in narodu med Jadranom in Krasom („V tržaški luki“, „V razredu“, „Kraška krajina“).

Z Robertom Hlavatyjem po kaže razstava akvarelista, ki mu je uspelo, tako rekoč z vodnimi barvami začarati na papirju pesmi, polne veličastnih učinkov. Njegove cestne slike iz Trsta pri najbolj nežni in varčni tehniki najgloblje učinkujejo.

Rudolf Saksida stoji Spacalu blizu, je pa bolj nagnjen k dekorativnemu slikanju, kakor si je že na-

pravil ime kot grafik in slikar plakatov. Kljub temu mu uspejo dela z absolutno veljavnostjo, kakor „Pokrajine z voli“ ali „Po nevihti“.

Strasten, v svoji nemirni sili v marsikaterih potezah soroden Avstrijcu Böcklu, se nam predstavlja Jože Cesar kot odličen portretist z bistrim pogledom rojenega psihologa. Avrelij Lukežič, samouk (kakor tudi Cesar in Hlavaty), se izkazuje v močnih pokrajinah kot samostojen potomec Van Gogha.

Razstava, kakor je ni videti vsako leto v Celovcu.

Noben prijatelj umetnosti naj ne bi zamudil njenega obiska.

Slovenski slikarji v Künstlerhausu

Pod tem naslovom prinaša poluradni list „Klagenfurter Zeitung“ dne 9. septembra 1950 oceno razstave slovenskih slikarjev iz Trsta, ki ima naslednjo vsebino:

Slovenska prosvetna zveza v Celovcu je povabila šest modernih slovenskih slikarjev iz Trsta na razstavo njihovih del v umetniški galeriji (Künstlerhaus) v Celovcu. To je šest individualnosti, ki jim je postalo enako doživetje južne pokrajine in slovenske narodnosti povod za raznovrstno ustvarjanje.

Bogdan Grom, rojen 1918, je šel skozi italijanske umetniške akademije v Peruggi, Rimu in Benetkah, brez da bi zapadel italijanskemu futurizmu, kakor njegova rojaka Spacal in Saksida. Udejstvoval se je kot ilustrator knjig in izdal knjigo o slovenski ornamentiki, zdaj poučuje na gimnaziji v Trstu. V njegovih slikah se kaže izravnana duševna konstitucija in sigurna poteza čopiča. Rahllo obdan od poezije učinkuje realizem v sliki „Borjač moje rojstne hiše“, katerega ozadje se razblinja v nežni idili. V „Kraški krajini“ postavlja v močnem občutku barv zaporedno one zemeljske zvoke, ki prevladujejo tudi pri njegovih figuralnih slikah. Zdi se, kot bi se mo-

ral razbiti poplav južnega sija ob otožnem temperamentu Slovana.

Lojze Spacal, rojen 1. 1907 v Trstu, išče svoje motive v slovenskem Krasu. Njegove slike so v velikem delu najboljše vzorci onega po strogi obliki hlepečega slikarstva, ki je prodrlo v italijanskem futurizmu. Žareče barve, naložene v velikih ploščah in brez vrednote, odvzete spektru in označene v svoji čistoti, se povezujejo v kompozicijah presenetljive svežosti. Razlaga (slikarstvo) se nagiba povsodi h kuhizmu, vsa prostornina postane ploščata, vsa ploščata ornamentalnost dobi prostorno globino, perspektiva in proporcija izgineta, trdo stojijo magično presvetljeni predmeti v svojem neresničnem pravljичnem svetu. „Socialni realizem“ je etiketa, če stojimo pred vrsto otroških vozičkov v gosjem redu ali zremo v oglati obraz kraške kmetice.

Kar je pri Spacalu zavestno folkloristično pobarvano in zaradi tega specifični izraz njegovega okolišnega sveta, odpade popolnoma pri njemu sorodnemu futuristu Rudolfu Saksidi. Enaka je sijajna svežost barv, neusmiljena zaporednost zvokov, ki se spajajo v akorde. Narava predstavlja samo uslužno orodje, zadostujejo pa tudi kocke kamenitih zgradb neke južne arhitekture, v katerih predstavlja edino živečo stvar ograja stopnic. Tukaj je na delu mrzel akademizem, občutimo „šolo“, način, od katerega se oddaljiti ni več lahka naloga. Kajti preprostost se zadovolji s seboj, in šola ni redko usodna za umetnike. Slišali smo, da je umetnik začel kot slikar plakatov. Imel bo težave, da bo našel pot proč od plakatov.

Jože Cesar, rojen 1907 v Trstu, je bil pristaniški delavec. Kot slikar je samouk. Njegov temperament človeka osupne in močna nardarjenost je ožitna. Njegova izbira barv v svojih eruptivnih izbruhih v obliki in potezi pa seveda ne more

vedno najti nedeljenega priznanja. Če se včasih odpove nedelikatni rumeni barvi, nastane iz te odpovedi presenetljiva harmonična skala barv. Nedvomno mu je najbolj uspel portret dr. Štruklja. Kot portretist je Cesar mojster, ki zadene brez pedanterije, torej moderni slikar portretov redkostne vrednosti. On karakterizira svoje glave, brez da bi v njih človeka užalil. Kljub prostem slikarskem pojmovanju stojijo pred nami življenjska bitja in ne duhovi, obrazi in ne prikazni.

Spet čisto drugače vidi svet A. Lukežič; tudi on je Tržačan; rojen leta 1912, mizarski pomočnik in samouk. V barvi je skop, skoro ženski — nežen v razpoloženju, lirik pokrajine, izboren psiholog v portretu: Njegov portret deklice, pristni otroški obraz, ginljivo učinkuje. Večkrat se zadovoljuje z medlimi sivimi zvoki in včasih imajo njegove pokrajine nekaj pomirljivega, so pa hkrati pobledle k tipom, ki specifično ne kažejo več južnih ali slovenskih znakov.

Robert Ilavaty, rojen 1897 v Trstu, je akvarelist; po poklicu zdravnik, je našel tudi po ljubiteljstvu do umetnosti. Iz njegovih akvarelov veje vlažen zrak morja, zažarijo barve jadranskih mest in pristanišč. So sicer bežno v eni potezi tja narisane skice, ki pa razumejo očarati ali prikleniti veliko mero atmosfere.

Šest slikarjev, šest temperamentov, v katerih se zrcalijo svetovne žege slikarstva. Izvedeli smo od njih, da majhna slovenska skupina umetnikov v Trstu ne živi svojega posebnega življenja, temveč da se v njegovi sredini bori za odgovarjajočo obliko gledanja našega življenjskega čuta.

„Volkszeitung“, glasilo Avstrijske ljudske stranke, je objavilo dne 5. septembra 1950 naslednjo kritiko, ki jo je napisal H. Strutz:

Minulo soboto je odprla Slovenska prosvetna zveza, ki je posredovala spomladi Celovčanom zanimivo gostovanje zagrebške Opere (najbrž je to pomota in je gotovo mišljena ljubljanska Opera — pripomba uredništva —) v celovškem Mestnem gledališču, razstavo slovenskih slikarjev iz Trsta, ki je odprta do 15. septembra. Predstavila je šest sodobnih umetnikov z modre jadranske obale, katerih delo daje vpogled v umetniška stremjenja onstran naše meje. Tam kakor tu je nova slikarska generacija pri slikanju novega izraza, ki poseže mnogokrat nazaj po naivnem, kakor od otroških oči gledanem in tipa naprej preko upodabljanj, ki spominjajo na stara kmečka slikarstva, do nekega modernega sloga, ki se po duhu in temperamentu različno izraža.

Jože Cesar, ki je samouk, predpriča predvsem kot zanimiv portretist, ki živo razume vtisniti zunanjosti notranjost obraza. Pri njemu ničesar ni samo posnetek, vse je — vključno njegovih dražestno svojstvenih pokrajin — prepojeno z močnim občutkom.

Bogdan Grom, ki izvira iz Devinščine — Proseka in je risarski profesor, izkazuje folkloristične poteze in prenaša v svoje slike marsikaj iz odrskega slikarstva.

Na njegovih slikah opazimo, da se mnogo bavi z estetskimi problemi. Zlasti jedrnato nas ogovori njegova od južnega čara obdana slika: „Dvorišče moje rojstne hiše“. Mnogoštevilna grafična dela, osnutki, akvareli, risbe in drugi listi ga predstavljajo kot zanimivega ilustratorja.

Robert Hlavaty — najstarejši v krogu razstavljalcev — nas globoko zadeva po zračno-somračnem načinu in mehki, zelo sposobni izpovedi svojih tankočutnih akvarelov, ki lirično — poetično opisujejo predvsem različne motive iz Luke in

cest njegove domovine, kjer se udejestvuje kot zdravnik.

Avrelij Lukežič ima v svojih z intenzivnim občutkom slikanih pokrajinah mnogo atmosfere. V nekaterih slikah spominja njegova tehnika barv in vrsta kompozicije na koroškega mojstra profesorja Arnolda Clementschitscha. Zelo močan vtis napravi njegova „Istrska cesta“.

Rudolf Saksida iz Gorice ne more vedno zanikati, da je začel kot slikar plakatov. Od ploščatih učinkov v posebni stilizaciji stopa k slikam, ki so — kakor njegove „Perice“ — slikane v načinu dekorativnih fresk. Njegova „Pokrajina z voli“ učinkuje po svoji monumentalni in mirni sili počasnega korakanja živalskih trupel. Njegovi sliki „Bar“ in „Terasa nad morjem“ pa spominjata preveč na izrazne oblike otroško-primitivnega gledanja.

Lojzeta Spacala, ki prihaja iz milanske akademije Brere, imenujejo v razstavnem katalogu zelo pristno kot slikarja „magičnega realizma“. Od primitivnega prikazovanja do surrealističnih eksperimentov označujejo njegova dela različna razvojna obdobja, katerih najbolj prodirljive ga postavljajo v sosedstvo koroškega Wernerja Berga. Njegova nenavadna procesijalna slika „Matere z vozički“ nas opominja na starokmečke slike na ploščah. Njegova „Kmetica“, ki peri sirk, je najmočnejša izrazna sila. Kakor Saksida je tudi Spacal že razstavljal na Bienali v Benetkah in je tako lahko predstavil umetnost svoje domovine mednarodnemu forumu.

V tej zdaj v Künstlerhaus prikazani umetnosti se izraža — sorodno z mnogim, kar smo že videli — splošno iskanje novega stila, ki izpoveduje mišljenje in čutenje današnjega časa: pot, ki poraja hkrati zanimive in zgrešene, dragocene in nezadovoljive stvaritve. Ne da se povedati, kam vodi ta umetnost.

požlahtnjeno primitivnostjo skuša dati njegovo delo temu, kar vidi, nove oblike. Odlično mu je to uspelo v „Perici“ in „Predici“, postava „Kraševke“ pa stopi gledalcu v svoji veličastni preprostosti dovršena nasproti. Čez „Praznik predmetov“ je razgrnjen čar pristne originalnosti, ki se mu smehljuje sproščeno vdajaš. Prav močno, kakor neka mistična vizija, učinkuje vrsta „Mater z vozički“.

Kot ilustrator in slikar plakatov je začel svoje slikarsko udejstvovanje Rudolf Saksida. Odmev tega začetka se še vedno čuti v njegovih delih. Surrealističen način pride pri tem umetniku najbolj do izraza, vendar je celo tam, kjer so mnenja morda deljena, vedno zanimiv.

Svojo slikarsko sposobnost dokazuje najbolj izrazito v prirodno povezani „Pokrajini z voli“ in barvno-tehnično zelo uspeli razpoloženski sliki „Po nevihti“.

Ta zanimiva razstava ostane odprta do 15. septembra.

Edino informbirojevski listič je z molkom komentiral dogodek, ki ga ni mogel prezreti noben kulturni človek. Zgleda, da primanjkuje v teh krogih primernih kritikov; kar pa morda ni v njihovo škodo, kajti nesamostojna, dipigirana kritika bi na svoji objektivnosti le trpela in več škodovala kot koristila. Tako je le dobro, da niso ponovili akta, s katerim so se osmežili že ob priložnosti gostovanja ljubljanske Opere.

Skupina SPD na Radišah, ki je uprizorila domačo dramo „Zadnji vitez Reberčan“.

Njena sedanja stopnja je kakor val v toku razvoja moderne upodabljaljoče umetnosti.

„Kleine Zeitung“ (neodvisni dnevnik) piše o razstavi slovenskih slikarjev iz Trsta, ki jo imenuje „Pomembna razstava v Künstlerhausu“ v svoji 207. številki dne 7. septembra 1950:

Noben prijatelj umetnosti ne bo smel zamuditi obiska razstave šestih slovenskih slikarjev iz Trsta, ki je trenutno v Künstlerhausu. Iz vtisov, ki jih dobimo, lahko spoznamo, da obstoja povsod v svobodnem slikarstvu stremljenje po novih izraznih oblikah in način, kako se ta pot išče in najde, pride tu zelo karakteristično do izraza. Slovenski prosvetni zvezi moramo biti za posredovanje te razstave hvaležni.

Že prve slike, ki jih srečamo pri vstopu v glavno dvorano, izredno močno učinkujejo. Bogdan Grom, ki tu razstavlja, je učenec umetniške akademije v Peruggi, Rimu in Benetkah, in zdaj risarski profesor v Trstu. Tako v pokrajinah kot v figurah se izkaže kot imeniten umetnik in doseže učinke predvsem po svoji iznajdljivosti. Skupinske slike „Dekleta se odpravljajo“, „V razredu“ in „Pomenek v gostilni“ izražajo silno prodirljivost; iz mojstrske „Perice“ in predvsem iz portreta mladeniča pri učenju („Milko“) se zrcali dovršena reprodukcija notranjega življenja. Enaka slikarska moč govori tudi iz njegovih pokrajinskih slik, zlasti iz „Proseka“ in dveh slik tržaške luke, pa tudi iz globoko občutenega „Borjača moje rojstne hiše“.

Učinkovito nasprotstvo tej vitalni naravi je pesniška umetnost akvarelov Roberta Hlavatyja, ki je po poklicu zdravnik in visokonadaren samouk. Njegove slike Kopra („Istrska pokrajina“) so dišeče vdahnjene papirju in očarajo po ljubkosti slikarskega čuta. Prav tako

učinkujejo z najbolj varčnim sredstvom ustvarjene velemestne ulice Trsta in obe sliki luke. Da Hlavaty zna biti tudi ustvarjalec realističnega življenja, dokazuje s svojimi „Brezposelnimi“ in „Trpečimi“.

Prav tako je samouk Avrelj Lukežič, ki kot mizarški pomočnik ni mogel obiskovati umetniške akademije, pa si je iz lastne moči priboril ime pristne umetniške osebnosti. Njegovo delo je prekrasna harmonija barv, v katerih močno in edinstveno prevladuje svetloba. Iz slik v olju „Sonce v dolini“ in „Sonce v Istri“ nam sije nasproti migljajoči blesk, ki človeka naravnost prevzame. Po neizmerni intenzivnosti doživetja nas priklene nase slika „Gesta v Istri“ in tihozamišljeni „Povratek“, njegova „Pomlad“ z belocvetočim drevesom vpliva na nas kot svetel čudež, iz „Devinskega grada“ pa veje dramatična sila. Mnogostranost umetnika izražajo poleg ubranega „Tihožitja“ predvsem ljubka „Portreta deklice“ in izrazita slika „Moj oče“.

Predvsem kot portretista spoznamo Jožeta Cesarja, ki se je razvil kot samouk iz nekdanjega pristaniškega delavca v visokozanimivega umetnika. Njegova poglobitev v duševnost svojih postav je izredna in prihaja do posebno srečne veljave predvsem v portretu zdravnika „Dr. Štruklja“. Enaka nadarjenost duševne poglobitve govori iz razstavljenih portretov igralcev, pesnikov in skladateljev, iz katerih lahko razberemo karakteristiko njihovih osebnosti, brez da jih poznamo. V „Operaciji“ in „Linotipistih“ se izkaže Cesar kot ustvarjalec množičnih slik, ki vplivajo na oko nekako magično. V njih išče nova polta in najde najmočnejši učinek.

Še bolj pomemben kot iskalec novih spoznanj in obrazov je Lojze Spacal, ki je študiral na akademiji Breri v Milanu in velja kot zastopnik „socialnega realizma“, S

VSEBINA:

Borba za slovensko srednjo šolo — dr. Franci Zwitter — — —	201
100 let borbe koroških Slovencev za svoj narodni obstoj — F. Uršič	206
Moja leta — France Grafenauer — — — — — — — — —	212
Nekaj misli o ljudskih pesmih — F. S. Finžgar — — — — —	216
Koroški rej — odlomek — — — — — — — — —	218
Iz preteklih dni — Močnik Peter — — — — — — — — —	219
Bežni spomini na čas pred 30. leti — J. Š. — — — — — — —	227
Po koroških Karavankah — dr. Sašel Josip — — — — — — —	230
Žandar Roland — Janko Metod — — — — — — — — —	236
Poročila — — — — — — — — — — —	237

Izdajatelj in založnik: Slovenska prosvetna zveza v Celovcu — Ureja:
Uredniški odbor — Odgovorni urednik: Dr. Franci Zwitter Celovec,
Gasometergasse 10 — Rokopisi naj se pošiljajo na naslov: Sloven-
ska prosvetna zveza, Celovec, Gasometergasse 10 — Uprava: Celovec,
Gasometergasse 10 — Čekovni račun št. 94.973 — Tiska: Robitschek &
Co., Dunaj VIII, Hernalsergürtel 20

